

Tadqiqot UZ

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

31 DEKABR
№35

CONFERENCES.UZ

**“ЎЗБЕКИСТОН ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАРИ”
9-ҚИСМ**

**«ИННОВАЦИОННЫЕ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЧЕНЫХ И МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАНА»
ЧАСТЬ-9**

**«INNOVATIVE SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH OF SCIENTISTS AND YOUTH OF
UZBEKISTAN»
PART-9**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари” [Тошкент; 2021]

“Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари” мавзусидаги республика 35-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 декабрь 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 57 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг туган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Раҳмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ
ТУТГАН ЎРНИ

1. Mirzaeva Fotima Mirraximjonovna QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I MA'MURCHILIGINI RAQAMLASHTIRISH IMKONIYATLARI TAHLILI	7
2. Ҳалимов Фурқат Эминжонович ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДА КИБЕРСПОРТНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	9
3. Burxonov Nuriddin Isomiddin o'g'li ONLAYN TURIZM-ZAMONAVIY TURIZMNING ASOSIY KO'RINISHI SIFATIDA	11
4. Kurbanov Shoxruxbek Shuxratbekovich, Allayarov Suxrob Rustamovich FISKAL SIYOSAT ASOSIDA IQTISODIY MUVOZONATNI TA'MINLASH	13
5. Narbayev Arzimurod Nurmaxammedovich, Sultonov Sherali Nuraliyevich TIJORAT BANKLARINING EMISSION OPERATSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH	15
6. Косимова Зарина УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМДА СИФАТНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИДА ЎЗГАРИШЛАРНИ БОШҚАРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР	17
7. Ибрагимова Мадина Исмоиловна МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА УСЛУГ.....	20
8. Салимов Темур Алимович ТИЖОРAT BANKЛАРИДА КОРПОРАТИВ МИЖОЗЛАР БИЛАН ИШЛАШ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ АМАЛИЁТИ	23
9. Салимов Темур Алимович КОРПОРАТИВ МИЖОЗЛАРГА КЎРСАТИЛАЁТГАН BANK ХИЗМАТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТУРКУМЛАНИШИ	26
10. Тўлаков Улугбек Тошмаматович КЎЧМАС МУЛК СОЛИҒИ ХУДУДЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС “АБАДИЙ ҲАРАКАТ МАШИНАСИ”	28
11. Нишонов Фаррух Абдукодирович BANK ДАРОМАДЛИЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАЪСИР КЎЛАМИ ТАҲЛИЛИ	31
12. Нишонов Фаррух Абдукодирович BANK ДАРОМАДЛИЛИГИНИ ОШИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МУАММОЛАР ВА УЛАР- НИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ.....	33
13. Shirinov Pyos Maxmudovich KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK IQTISODIYOTNING USTUNI SIFATIDA	35
14. Yax'yayev Otabek Yusupovich, Elmurodov Eldor Erkin o'g'li MARKETING STRATEGIYASINING KORXONA-TASHKILOT FAOLIYATIDAGI ANAMIYATI	37
15. Xujaqulova Iroda Uralovna, Yax'yayev Otabek Yusupovich SUG'URTA KOMPANIYASIDA MARKETING FAOLIYATI VA STRATEGIYALARI.....	39
16. Хужақулова Ирода Ураловна ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ФАОЛИЯТИДА СУҒУРТАНИНГ ЎРНИ.....	41
17. Атабаева К., Матқулиева С ЎЗБЕКИСТОНДА МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИ СТРАТЕГИК РИВОЖЛАНТИ- РИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	43
18. Qurbanbayev Shuhrat TURISTIK YIG'IM, UNING MAQSADI VA DUNYO DAVLATLARINI VA O'ZBEKISTONNI TURISTIK YIG'IM MIQDORLARI	46
19. Абитова Зулфия Айдаровна, Тиллаева Дилафруз Садуллаевна ЭКОНОМИКО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО- ТЕХНОГЕННОГО РАЗВИТИЯ МИРА.....	49
20. Зарипова М.З ТУРКИЯ ИНВЕСТИЦИЯ СИЁСАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	51
21. Ибадуллаев Эргаш Бактурдиевич РЕКРЕАЦИОН ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲОРИЖ ТАЖРИБАЛАРИ	54

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

ҚО’ШILGAN ҚIYМАТ SOLIG’I МА’MURCHILIGINI RAQAMLASHTIRISH IMKONIYATLARI TAHLILI

Mirzaeva Fotima Mirraximjonovna,
O‘zbekiston Respublikasi Davlat
soliq qo‘mitasi huzuridagi
Fiskal institut tayanch doktoranti,
e-mail: fotima-88@inbox.ru,
Tel:+99899 395 54 33

Annotatsiya. Maqolada soliq tizimini raqamlashtirish afzalliklari yoritilgan. Shu jumladan, davlat byudjetida salmoqli qismga ega qo‘shilgan qiymat solig‘i ma‘murchiligini inson omilini chetlash orqali takomillashtirish masalalari hamda qo‘shilgan qiymat solig‘i ma‘murchiligida yaratilgan qulayliklar tahlil qilingan.

Калит сўзлар: raqamli iqtisodiyot, “e-aktiv”, soliq xavfi, qo‘shilgan qiymat solig‘i hisobi.

Mamlakatimizda oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlardan maqsad iqtisodiy tarmoqlar faoliyatiga davlat aralashuvini minimallashtirish orqali tadbirkorlik subyektlari faoliyatini jadallashtirish, adolatli hamda sof biznes muhitini yaratish hisoblanadi. Soliq sohasida kuzatilayotgan tub o‘zgarishlar buning yaqqol misolidir. Jumladan, soliq ma‘muriyatchiligini yanada takomillashtirish va qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikni liberallashtirish maqsadida raqamli texnologiyalar xizmatlaridan keng foydaniqlmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron soliq xizmatlari yildan-yilga kengaymoqda. Inson omilini chetlash orqali adolatli soliq muhiti yaratilmoqda. Soliq turlari 16 tadan 9 taga, nazorat shakllari 13 tadan 2 taga qisqartirildi. 2021 yil avgust holatiga byudjet tushumlarining 27,5 foizini tashkil qilgan qo‘shilgan qiymat soliq mexanizmi takomillashtirildi.

Soliq sohasida davlat xizmatlari O‘zbekiston davlat soliq qo‘mitasi tomonidan taqdim etiladi. Soliq to‘lovchi yuridik va jismoniy shaxslar uchun my.soliq.uz portali orqali xizmatlardan elektron foydalanish imkoniyati kengayib bormoqda.

Xususan, Vazirlar Mahkamasining 595-son qarori bilan soliq to‘lovchilarni qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi sifatida maxsus ro‘yxatdan o‘tkazishning yangi tartibi belgilandi.

Qarorga ko‘ra, soliq organlari tomonidan soliq to‘lovchilarning faoliyati 7 kunlik muddatda avtomatlashtirilgan tizim orqali tahlildan o‘tkaziladi va soliq xavfining past, o‘rta hamda yuqori darajalariga ajratiladi. Intizomli soliq to‘lovchilarga qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi 7 kunda qaytariladi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini hisobga olish huquqi soliq to‘lovchilarda hamda ularning kontragentlarida faol qo‘shilgan qiymat solig‘i guvoohnomasining mavjudligi bilan belgilanmoqda [1].

Shuningdek, 2022-yil 1-yanvardan qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchilari va ustav jamg‘armasida davlat ulushi 50 foizdan ko‘proq miqdorda bo‘lgan yuridik shaxslar uchun:

Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va tovar-moddiy resurslarni hisobga olish hamda o‘z ustav fondini shakllantirish va kamaytirish bilan bog‘liq barcha operatsiyalarni davlat soliq organlarining “E-aktiv” avtomatlashtirilgan avtomat tizimida aks ettirish va xo‘jalik faoliyati davomida tovar-moddiy zaxiralar saqlash muddati tugagach yo‘q qilinganda va hisobdan chiqarilganda 3 ish kunidan kechiktirmasdan mazkur tizimga kiritish majburiy hisoblanadi.

Internet-kompaniyalari ro‘yxatdan o‘tishi uchun qulaylik yaratish maqsadida Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan qo‘shilgan qiymat solig‘i-ofis (<https://tax.uz/en/applications/create>) ishga tushirildi.

Ushbu manba xorijiy yuridik shaxslarga O‘zbekistonda qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchi

sifatida ro'yxatdan o'tish uchun ariza berish, onlayn shaxsiy kabinetdan foydalanish, (hisobot taqdim etish va soliq to'lash) shuningdek, soliqqa tortish bilan bog'liq barcha savollarga javob olish imkonini beradi [2].

Davlat soliq qo'mitasi mutaxassisleri tomonidan my.soliq.uz portalida “Mening holatimni tekshirish” oynasi yaratilgan bo'lib, qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilarga faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlab, ularni o'z vaqtida bartaraf etish imkonini bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi 5231-sonli Prezident qaroriga ko'ra, tovarlar “eksport” bojxona rejimi ostida chiqarilgan kundan e'tiboran 180 kalendar kuni ichida valyuta tushumi yoki uning bir qismi eksport qiluvchining O'zbekiston tijorat banklaridagi hisobvarag'iga kelib tushmagan taqdirda, qo'shilgan qiymat solig'ining hisobga olingan summasi yoki uning tegishli qismi belgilangan tartibda hisobdan chiqariladi [3].

Islohotlar natijasi o'laroq o'tgan yilning yanvar-iyul oylarida qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari tomonidan tovar (xizmat)larni realizatsiya qilishdan davlat budjetiga jami 9,9 trln. so'm kelib tushgan bo'lsa, 2021-yilning dastlabki 7 oyida ushbu tushumlar 14,2 trln. so'mni tashkil qilmoqda. Bu o'tgan yilning mos davriga nisbatan 4,3 trln. so'mga ko'p demakdir.

2021 yil sentyabr oyi holatiga 10,32 trillion so'm qo'shilgan qiymat solig'i manfiy ortiqcha to'lovlari tadbirkorlarga qaytarildi. Rasmiylashtirilgan onlayn hisobvara-faktura summasi 8,9 trln.so'mni, onlayn NKM lardan beriladigan cheklar qiymati 2,04 trln.so'mni tashkil etdi.

Xorijiy sarmoyadorlar ulushida tashkil etilgan korxonalar soni 4 yilda 2,6 barobarga ko'paydi va 13,2 mingtaga yetdi.

“CERT International” ixtisoslashgan tashkiloti tomonidan Davlat Soliq qo'mitasi markaziy apparatiga ISO37001:2016 xalqaro sertifikat berildi.

O'zbekistonda 2021-yilda 9 ta xorijiy kompaniya qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi sifatida ro'yxatga olindi. Bular – Vaskiani Ventures Limited (Kipr), Google Cloud EMEA Limited (Irlandiya), Spotify AB (Shvetsiya), ADOBE (Irlandiya), DELSE, Inc. (AQSh), Scribd, Inc. (AQSh), LinkedIn Ireland Unlimited Company (Irlandiya), Google LLC (AQSh) va Microsoft Ireland Operations Limited (Irlandiya).

Mamlakatda 2 yilda doimiy vakolatxonasiga ega bo'lmagan jismoniy shaxslarga elektron xizmat ko'rsatuvchi 28 ta xorijiy kompaniya soliq to'lovchi sifatida ro'yxatdan o'tdi. Booking.com B.V., Netflix International B.V., Apple, Facebook, Yandex, Huawei va boshqalar shular jumlasidan.

2021 yilning 9 oyida Facebook 7,6 mlrd so'm, GOOGLE COMMERCE LIMITED – 4,6 mlrd so'm, APPLE – 2,2 mlrd so'm, NETFLIX – 331 mln so'm va Yandex – 256 mln so'm soliq to'ladi [4].

Mamlakatimiz iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarga asoslangan eng yangi moliyaviy vositalarning paydo bo'lishi soliqqa tortishda bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi. Jahon iqtisodiyotida shakllanib kelayotgan zamonaviy moliyaviy munosabatlarni hosilalari - “raqamli moliyaviy aktivlar” O'zbekiston iqtisodiyotiga ham kirib kelmoqda. Shu munosabat bilan raqamli iqtisodiyot sharoitida ularni soliqqa tortishning huquqiy jihatlarini o'rganish va tartibga solishni taqozo etmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, nafaqat davlat, balki bozor ishtirokchilari - soliq to'lovchilar ham soliqqa tortish masalalarini raqamli texnologiyalar asosida hal qilishdan manfaatdor, chunki soliq tizimidagi ochiqlik va tezkorlik barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun teng raqobat sharoitlarini yaratishga va soliq tushumini ortishiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Soliq to'lovchilarni hisobga olishni yanada takomillashtirish va qo'shilgan qiymat solig'ining o'rnini qoplash tartibini soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori, 595-son 22.09.2021 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasi ma'lumotlari, <https://soliq.uz/uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qo'shilgan qiymat solig'i ma'muriyatchiligini takomillashtirish to'g'risida”gi qarori, <https://lex.uz/docs/-5599666>, PQ-5231 24.08.2021
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasi ma'lumotlari

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДА КИБЕРСПОРТНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Халимов Фурқат Эминжонович

Тошкент молия институти мустақил изланувчиси
furqat_halimov@mail.ru

Аннотация: илмий мақола тезисида бугунги кунда жаҳон миқёсида ривожланиб бораётган рақамли технологиялар фонидида киберспортнинг ривож топиши, унинг жаҳон мамлакатлари иқтисодиётида тутган ўрни тадқиқ қилинган. Амалга оширилган тадқиқотлар асосида хулосалар берилган.

Калит сўзлар: жаҳон иқтисодиёти, рақамли технологиялар, киберспорт, бозор.

Маълумки, жаҳон иқтисодиётининг бугунги кунда жадал ривожланиш тенденцияларига кўра, рақамлаштириш жараёнлари барча соҳа ва тармоқларга кириб боргани каби, спорт соҳасига ҳам фаол кириб бормоқда ва бугунги кунда соҳанинг фаолиятини ва истиқболда ривожланишини рақамли технологияларсиз тасаффури этиш мураккаб. Аммо рақамли технологиялар бугунги кунда нафақат бевосита спорт жараёнлари ва у билан боғлиқ бўлган барча фаолиятлар ва жараёнларда қўлланилмоқда, балки, рақамли технологиялар асосида бугунги кунда спортнинг янги тури пайдо бўлган ва бу киберспортдир.

Киберспортнинг яқин истиқболларда ривожланиши ҳамда унинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорликлари бўйича кўплаб илмий тадқиқотлар ҳамда амалий таҳлиллар нуфузли ва дунёга машҳур бўлган компания мутахассислари томонидан амалга ошириб келинмоқда. Улар жумласидан, “Pricewaterhouse-Coopers” (PwC), “Goldman Sachs”, “SuperData”, “PayPal”, “NielsenSports” ва бошқалар. Масалан, “PwC” компанияси томонидан амалга оширилган таҳлилларга кўра, 2018 йилда жаҳон киберспорт бозори 775 млн. АҚШ долларига баҳоланган ва мазкур спортдан кўриладиган фойданинг 95 фоизи дунё бўйича 10та мамлакатларга тўғри келган ва улардан биринчи учталик Япония, Хитой ва Буюкбританияга тўғри келган. Шунингдек, таҳлилий прогнозларга кўра, 2023 йилгачан мазкур спортнинг йилига ўртача ўсиши 18,3 фоиз даражасида бўлиши ва бозордаги жами ҳажми 2023 йилда 1,8 млрд. АҚШ долларига етиши прогнозлаштирилган. [1]

“Goldman Sachs” компанияси томонидан амалга оширилган таҳлилларга кўра, 2022 йилда киберспорт бозори ҳажми 1,1 млрд. АҚШ долларидан ортиши мумкин, 2022 йилда эса 3 млрд. АҚШ долларигача ўсиши ва унинг томошабинлари 276 млн. кишини ташкил этиши прогнозлаштирилган. [2]

“SuperData” ва “PayPal” аналитик тадқиқотларига кўра, Европа ҳудудида киберспортнинг бозор ҳажми ва иштирокчиларнинг ҳажми жиҳатидан етакчи мамлакатлардан Россия ҳисобланади ва 2018-2019 йй. бозорнинг ҳажми 45 млн. АҚШ долларни ва иштирокчиларнинг сони 10 млн. кишини ташкил этган. [3]

Иқтисодиёти ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар сингари, МДХ мамлакатларида ҳам спортнинг мазкур турини фаол ривожланиш тенденциялари кузатилади ва унинг энг фаол ривожланаётган мамлакатларидан бири Россия ҳисобланади. Масалан, “NielsenSports” аналитик агентликнинг таҳлилий маълумотларига кўра, киберспорт иштирокчилари ва маҳсулотларининг истеъмолчилари (трансляцияларни кузатганлар, тадбирларга ташриф буюрганлар ва бевосита киберспортда иштирок этганлар) сони 10 млн. кишини ташкил этган бўлса, 2018 йилда жами тушум 12,7 млн. АҚШ долларини ташкил этган ва 2017 йилга нисбатан 42 фоизга ўсган ва мазкур кўрсаткичнинг 2023 йилгачан ўртача ўсиши 19,8 фоиз ва жами тушуми йилига 31,2 фоиз бўлиши кутилмоқда. [4]

Шу билан бирга, аксарият мутахассисларнинг таҳминларига кўра, барча мамлакатлар ичида Хитой киберспорт бозорида яқин истиқболда энг юқори улушга эга бўлади ва бунда энг асосий устуворлиги, яъни, рақобатбардошлиги 2 та йўналишда кузатилади:

биринчидан, аҳолисининг ёшлари сони кўплиги ва бу спортга қизиқувчиларнинг сони тобора ортиб бориши;

иккинчидан, мазкур спортнинг давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланиши бўлиб, давлатнинг эътибори, соҳани ривожлантиришга қаратилган турли хилдаги давлат дастурларини қабул қилиш билан алоҳида аҳамиятга эга. [5] Масалан, Хитойнинг

Ханчжоу шаҳрида 2022 йилга қадар 14 та киберспорт объектлари қурилиши ва унга 2,22 млрд. АҚШ доллари миқдоридан инвестициялар киритилиши режалаштирилган ва мазкур инвестициялардан кўзланган асосий мақсад Хитойни жаҳонда киберспорт пойтахтига айлантиришга қаратилган.

Шунингдек, 2022 йилда Ханчжоу шаҳрида Осиё ўйинлари ўтказилиши ва ушбу тадбир ғолиблари медаллар билан тақдирланиши режалаштирилган. Хитойда дунё бўйича киберспортнинг ривожланишига яратилган энг мақбул ва қулай шароитлар ҳисобига “Tencent Holdings Limited” компанияси мазкур мамлакатда ушбу спорт турининг ривожланишига салмоқли хисса қўшди. Бунинг натижасида компания томонидан 2018 йилда дунёга машҳур бўлган «Honor of Kings» ўйини ишлаб чиқилган ва бу 1,3 млрд. АҚШ доллари даромад келтирган. [6]

Амалга оширилган тадқиқотлар асосида хулоса қилиш мумкинки, дунёда танилган йирик компаниялар (“Pricewaterhouse-Coopers” (PwC), “Goldman Sachs”, “SuperData”, “PayPal”, “NielsenSports” ва бошқалар) томонидан мустақил равишда ўтказилган тадқиқот натижаларининг умумий ҳулосасига кўра, киберспорт бугунги кунда мустақил соҳа сифатида ривожланган ва кенг қамровли бозорига эга бўлган истикболли йўналишлардан бири бўлиб, унинг нафақат ижтимоий, балки, мамлакат даражасидаги иқтисодий манфаатларга эга, улар жумласидан қуйидагилар:

- ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи янги компанияларнинг ташкил этилиши;
- иш ўринларнинг яратилиши ва бунда аксарият ҳолларда ёшларнинг иш билан таъминланиши масаласига кўмак бўлиши;
- хорижий ёки ички инвестицияларнинг жалб қилиниши, яъни, дунё бўйича ушбу спортнинг тобора ривожланиши тенденцияларини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон ҳам ўз ўрнига эга бўлиши натижасида хорижий инвесторларнинг эътибори ортиши;
- солиқ тўлаш ва бошқа тушумларнинг кўпайиши.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.cossa.ru/news/241807/>
2. Goldman Sachs: к 2022 году рынок киберспорта вырастет почти в три раза [Электронный ресурс]: URL: <https://www.cybersport.ru/other/news/goldman-sachs-k-2022-godu-rynok-kibersporta-vyrastet-pochti-v-tri-raza>.
3. Рожков Р. Киберспорт высших достижений [Электронный ресурс]: URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4095951>.
4. <https://logincasino.com/article/bistorastushii-i-neuregulirovannii-yuridicheskie-aspekti-kibersporta73795.html>
5. <https://intalent.pro/article/kak-ustroen-rynok-kibersporta-v-rossii-i-sng.html>
6. <https://www.researchandmarkets.com/reports/4897215/esports-market-growth-trends-and-forecast#rela4-5134740>

ONLAYN TURIZM-ZAMONAVIY TURIZMNING ASOSIY KO'RINISHI SIFATIDA

Burxonov Nuriddin Isomiddin o'g'li
MTXT-10 guruhi magistranti
Nuriddin8333@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisdagi onlayn turizmning zamonaviy tendensiyalari va vositalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: onlayn turizm, elektron tijorat, turistik xizmatlar bozori, reklama, tur paketlar.

Hamkor tarmoqlarda sayohat xizmatlari segmenti bir xil emas: bugungi kunda siz sichqonchani bir necha marta bosish orqali aviachiptalarni sotib olishingiz, mehmonxona bron qilishingiz, mashina ijaraga olishingiz, sayohat uchun to'lov qilishingiz yoki hamma narsani bir paketda birgalikda sotib olishingiz mumkin. Bularning barchasi trendga aylanib bo'lgan, elektron tijorat segmentlaridan biri onlayn turizm haqida bormoqda.

Turistik xizmatlar bozori o'ziga xos tendensiyalari bilan ajralib turadi, bu esa elektron sayohatga sarmoya kiritish mumkin va zarurligini isbotlaydi.

Sayohat segmenti doimiy ravishda o'sib bormoqda. Bunga texnologiya rivoji yordam bermoqda, yangi aeroportlar qurilmoqda, sayohat qilish osonlashmoqda va chiptalar narxi pasaymoqda. Zamonaviy globallashuv va axborot oqimining ko'pligi insonlarni vaqtni tejashga o'rgatmoqda. Shu sababdan ham onlayn xizmatlar va ko'ngilochar mashg'ulotlarning turlari ko'payib bormoqda. Onlayn turizm ham shular jumlasidandir. Odatda, u quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

Sayohat onlayn bo'ladi. Paketli turlar bozorida onlayn sotuvlar ulushi atigi 3-4% ni tashkil etadi. Odamlar aviachiptalarni sotib olishga va onlayn sayohatlarga tobora ko'proq ishonishadi. Pandemiya davrida bunday xizmatlar xavfsizligi bilan ajralib turadi.

Takroriy sotuvlar. Mijoz bilan bog'lanib, u sizdan yana chipta sotib oladi. Shu bilan birga, odamlar rivojlanadi, ularning darajasi o'sib boradi, ularning daromadlari yoshga qarab o'sadi va natijada - veb-mastering foydasi shakllanadi.

Sayohat takliflari bilan ishlash nuqtai nazaridan trafikni yig'ishning eng mashhur kanallari quyidagilardan iborat:

Domenlar. Ushbu veb-ustalar bepul domenlarni egallab olishadi, ular mehmonxonalar, aviatashuvchilar, sayyohlik kompaniyalari brendlari nomlarining noto'g'ri yozilishi bilan ajralib turadi. Bir necha yil oldin, poezd chiptalari bo'yicha takliflar paydo bo'lishidan oldin, bir holat bor edi: bitta veb-master Rossiya temir yo'llari bilan mos keladigan domenni sotib oldi va tashrif buyuruvchilarni sheriklar tarmog'ida ishtirok etuvchi aviakompaniyalardan birining veb-saytiga yo'naltirdi. Odamlar havo va poyezd chiptalarini solishtirib, foydaliroq variantni tanlashdi. Poezd chiptalari bilan takliflar paydo bo'lishi bilan temir yo'l transporti takliflarini to'g'ridan-to'g'ri qo'shish mumkin bo'ldi.

Eski SEO maktabi. Bular oq kataloglar, forumlar, bloglar, shaharlar, mamlakatlar, kurortlar bo'yicha sahifalar va boshqalar. Moneylink vositasi ular uchun mos keladi - siz Admitad kodini saytingizga o'rnatasiz va u avtomatik ravishda saytingizdagi barcha havolalarni sheriklik havolalariga aylantiradi.

Aviakompaniyaning rasmiy veb-saytini “yoqdi” yaratadigan kulrang SEOlar ham bor. Bunday vaziyatda, domenlarda bo'lgani kabi, siz avval reklama beruvchidan sayt nomidagi brend nomidan foydalanishga rozilik olishingiz kerak. Va siz, albatta, “kulrang” sxemalar bo'yicha harakat qilmasligingiz va reklama beruvchining saytidan nusxa ko'chirmasligingiz kerak: sizning resursingiz sherikning saytiga foydali qo'shimcha bo'lib xizmat qilishi kerak, lekin u bilan raqobatlashmasligi yoki uni almashtirmasligi kerak.

Bloggerlar. Ular qisman SEO bilan mos keladi, lekin odatda ular qidiruv tizimlari uchun emas, balki obunachilar uchun matn yozadilar, ular qandaydir mamlakatga borib, dam olishgan. Ular odatda kam sotadilar, chunki ularni yo kam sayohat qiladigan “divanda sayohatchilar” o'qiydilar yoki qayerdan nimani sotib olishni biladigan va boshqa odamlarning sheriklik havolalariga rioya qilmaydigan o'sha bloggerlar kuzatadilar.

Asboblardan bloggerlar qidiruv shakllarini, vidjetlarni faol ravishda o'rnatadilar, chuqur havolalardan foydalanadilar. Bloggerlar uchun asosiy maslahat - o'zingiz haqingizda emas, balki qayerda bo'lganingiz haqida yozing: nima ko'rdingiz, qayerga borishingiz kerak, qayerga

bormasligingiz kerak, mamlakatda narxlar qanday, qayerda bo'lganingiz ma'qul.

Barcha turistik takliflar bir nechta toifalarga bo'lingan, ularning asosiy turlarini ko'rib chiqaylik:

Chiptalar (avi, temir yo'l va avtobus). Ular meta-qidiruv tizimlari, OTA (Onlayn sayohat agentligi) va to'g'ridan-to'g'ri tashuvchi kompaniyalar (aviakompaniyalar, Rossiya temir yo'llari) tomonidan sotiladi. Bu yerda komissiya aniqlanishi mumkin (har bir yo'lovchi uchun ma'lum miqdor), sotib olingan chiptalar narxining bir qismi (odatda 10% dan ko'p bo'lmagan) yoki vositachi tomonidan olingan komissiya (takliflarning meta-qidiruv agregatorlari holati, bu erda komissiya reklamachilarning o'zlari tashuvchilardan olganlarining 50% dan ko'prog'ini tashkil qilishi mumkin).

Turar joyini bron qilish (mehmonxonalar, yotoqxonalar, villalar, kvartiralar va boshqa variantlar). O'z navbatida, ular meta-qidiruv tizimlariga (RoomGuru, Hotels Combined, Hotellook), xorijiy OTA (Online travel agency) (Booking.com, agoda.com, Hotelopia.com, Hotels24.ua), MDH mamlakatlaridagi OTA (City.Travel, OneTwoTrip, Svyaznoy Travel, tutu.ru, Ostrovok, pososhok.ru), bozorlar (Sutochno.ru, Tvil.ru, Dobovo.com) va mehmonxona tarmoqlari (RadissonBlu.com, Marriott, NH-Hotels.com, Treebo Hotels, Fab Hotels) mavjud.

Ekskursiyani tanlash (paketli turlar, ekskursiyalar, muzeylarga chiptalar, istirohat bog'lari). Bu OTA va bozorlar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday takliflar, ayniqsa, saytlari ma'lum mamlakatlar uchun moslashtirilganlar uchun zarurdir.

Transport ijarasi (haydovchi bilan yoki haydovchisiz). Dastur katalogida siz transfer takliflarini topishingiz mumkin (Kiwi Taxi, Gettransfer, Intui.travel transfer, Rideways.com) va avtomobil ijarasi (Rentalcars.com, Myrentacar.com, Economybookings.com, Rental Ua, Avtoprokat.ru).

Shuni ta'kidlash kerakki, onlayn turizm sayyohatchilar uchun keng imkoniyatlarni ochdi va xizmat ko'rsatishning subyektivligini kamaytirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сафаева, С. (2020). Организационно-экономические аспекты развития международного туризма и индустрии гостеприимства. Архив научных исследований, (14).
2. Очилова, Х. (2020). ПЕРЕХОД РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ. Архив научных исследований, (17).
3. Сафаева, С. (2020). МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА. Архив научных исследований, (19).
4. Кабакчиева, Д. (2021). СОЦИОКУЛЬТУРНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА АНТРОПОГЕННИТЕ ТУРИСТИЧЕСКИ РЕСУРСИ НА БЪЛГАРИЯ.
5. <https://admitad.academy/onlajn-trevel-v-partnyorskix-setyah/>

FISKAL SIYOSAT ASOSIDA IQTISODIY MUVOZONATNI TA'MINLASH

Kurbanov Shoxruxbek Shuxratbekovich

Toshkent moliya instituti magistranti

shohruxbekqurbonov@yandex.ru

Allayarov Suxrob Rustamovich

Toshkent moliya instituti dotsenti v.b.

Telefon: +998(97)7435632

sukhrob.allayarov0826@gmail.com

Annotatsiya: maqolada iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning omillari va samarali vositalari tarkibida optimallashtirilgan fiskal siyosatning tutgan o'rni va ahamiyati, O'zbekiston Respublikasida davlat fiskal tadbirlari tizimidagi tub o'zgarishlarning nazariy asoslari va sabablari, ularning omillari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish vositalari, fiskal siyosat, diskresion va avtomatik fiskal siyosat tiplari, monetar siyosat, davlatning fiskal va monetar siyosati uyg'unligi.

Fiskal siyosat – davlatning byudjetga soliqlar, yig'imlar, ajratmalar va byudjetdan tashqari fondlarga boshqa majburiy to'lovlar turlari va stavkalarini o'zgartirish orqali davlat daromadlari manbalari tarkibi orqali hamda davlat boshqaruvining barcha darajalarida davlat xarajatlari, to'lovlar, dotatsiyalar, transfertlar, subsidiyalar, maqsadli dasturlarni moliyalashtirish ko'rinishida davlatning majburiy xarajatlari hajmi va tarkibini aniqlash orqali iqtisodiyot samaradorligini oshirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlari kompleksidir.

Har qanday davlat iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda iqtisodiy o'sish omillari, samarali vositalari va zamonaviy usullari tarkibida fiskal siyosatdan oqilona foydalanishga, uning barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi. Albatta, iqtisodiy muvozanatni ta'minlashda fiskal siyosatning tutgan o'rni va vazifalari, turlari va omillari davlat iqtisodiy platformasida doimo diqqat markazidagi muhim masala hisoblanadi.

Iqtisodiy o'sish sur'atlari ayrim davlatlarda yuqori, boshqalarida esa past darajada ifodalanadi. Mamlakatlar rivojlanishida ushbu ko'rsatkich vaqt bilan bog'liq turli holatlarda namoyon bo'ladi. Shuningdek, qisqa va uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uning omillari hajmi va darajasi o'zgarishi bilan ham o'rganiladi. Qisqa muddatli iqtisodiy o'sishda mehnat va kapital omillaridan foydalanish davri o'zgarishi nazarda tutilsa, uzoq muddatli davrda - ishlab chiqarishdagi omillar hajmi va texnologiyalarning o'zgarishi nazarda tutiladi. Qisqa muddatli davrda 1-3 yil inobatga olinadi va tashqi iqtisodiy konyunktura hamda makroiqtisodiy siyosat bilan bog'lanadi. Uzoq muddatli o'sish 5-10 yillik davrni o'z ichiga oladi va unda tarkibiy islohotlar natijalari o'zgarishi mumkin. [1] Ba'zi manbalarda, YaIMning uch yil davomida ijobiy o'sishi barqaror o'sish sifatida talqin etiladi.

Boshqa bir manbada [2] iqtisodiy o'sish erishgan darajasiga qarab quyidagi turlarga ajratiladi: barqaror iqtisodiy o'sish (5 foiz va undan yuqori); yuqori bo'lmagan iqtisodiy o'sish (2-3 foiz); sekinlashgan iqtisodiy o'sish (1-2 foiz); beqaror iqtisodiy o'sish; muvozanatlashgan iqtisodiy o'sish.

Shunday bo'lsada, mazkur ko'rsatkichlarda miqdoriy jihatlar ifodalangan bo'lib, ularning samaradorligi va sifat xususiyatlari qay darajada ekanligini o'rganish lozim.

S.Bumsayd [3] iqtisodiy o'sishni ta'minlashda fiskal siyosat samaradorligi masalasiga alohida to'xtalib o'tgan bo'lib, uning fikricha, omillarni jamg'arish iqtisodiy o'sish uchun muhim ahamiyat kasb etmaydi, balki ularning unumdorligi o'sish darajalari orasidagi farqni tushuntirish uchun asos hisoblanadi, ya'ni barcha omillar bir vaqtda o'zaro ta'sirlashuv doirasida ortib, rivojlanib boradi.

Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda fiskal siyosat samaradorligining o'zgarish darajasi bilan aholi turmush darajasi o'rtasidagi nisbatlar ham turlicha o'zgarib borganligini qator mamlakatlar tajribasidan ko'rish mumkin. Jumladan, Hindistonda kuzatilgan 1980-2005-yillardagi o'rtacha 3 foiz o'sish davomida kambag'allik darajasi 1,5 barobarga o'sgan. [4] Bu esa, iqtisodiy o'sishning nafaqat uzoq muddatli barqaror darajasiga, balki sifatiga ham alohida e'tibor berishni talab etadi.

Hozirgi zamon talablari va real hayotiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda optimallashtirilgan fiskal siyosatni amalga oshirish yo'llari tadqiqiga yangicha

yondoshuvning fundamental asosi shunga tayanmog‘i lozimki, unda unda mamlakatimiz rivojlanish istiqbollari hisobga olgan holda iqtisodiyot modernizatsiyasi va liberallashtirish sharoitidagi yangi moliya siyosati doirasida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning dolzarb vazifalarini hisobga olgan holda iqtisodiy o‘shni rag‘batlantirishda optimallashtirilgan fiskal siyosatni ishlab chiqish va samarali boshqarish yo‘nalishlarini tizimli tarzda tadqiq etish asosiy masala qilib qo‘yilishi va uning diqqat markazida “iqtisodiy o‘sh”, “davlatning byudjet salohiyati”, “byudjet barqarorligi”, “iqtisodiyot ochiqligi va biznes muhiti” kabi hayotiy belgilovchi omillar mutanosibliklarini o‘zaro muvofiqlashtirish hamda uyg‘unlashtirish orqali optimallashtirilgan fiskal siyosat barqarorligining takomillashgan mexanizmini ishlab chiqish yotishi lozim.

Davlat tomonidan amalga oshiriladigan fiskal siyosat uning barcha yo‘nalishlarini, ularning muammolari va rivojlanish istiqbollari qamrab olmog‘i va o‘zining barcha baholovchi mezonlari bo‘yicha optimallashtirilgan bo‘lmog‘i lozim.

Iqtisodiy muvozonatni ta‘minlashda optimallashtirilgan fiskal siyosat – yaxlit tashkiliy-huquqiy asoslarda mamlakatda iqtisodiy o‘sh va samaradorlikning rag‘batlantirilishi, ijtimoiy rivojlanish istiqbollari o‘shini tufayli soliq va boshqa majburiyatlarni bajarishning ixtiyoriyligini va mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan davlat fiskal bazasini optimallashtirish va risklarni minimallashtirish asosidagi faoliyatni tashkil etish va boshqarish jarayonidir.

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak, kelgusida O‘zbekistonda fiskal va monetar siyosatni muvofiqlashtirish amaliyotini takomillashtirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

❖ -inflyatsiyani pasaytirish va barqaror narxlarni ta‘minlash bo‘yicha Hukumat va Markaziy bankning birgalikdagi harakatlarini ishlab chiqish, Vazirliklar o‘rtasida doimiy ma‘lumotlarni almashish va makroiqtisodiy siyosat chora-tadbirlarini birgalikda ishlab chiqish tizimini yo‘lga qo‘yish;

- davlat byudjeti barqarorligini ta‘minlash maqsadida fiskal cheklovlarni belgilash, shu jumladan: O‘zbekiston Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi tomonidan to‘plangan mablag‘larni xomashyo narxlari tebranishining byudjetga ta‘sirini yumshatish maqsadida ishlatish bo‘yicha tasdiqlangan qoidalarni joriy etish hamda jamg‘armaning byudjet doirasidan tashqari xarajatlaridan voz kechish;

- soliq-byudjet siyosati va byudjet amaliyotlari to‘liq bozor mexanizmlaridan kelib chiqib amalga oshirish, bunda Hukumatning ijtimoiy sohalarga xarajatlarini soliq va majburiy to‘lovlar hisobidan, iqtisodiyotga qilinadigan xarajatlarni esa, moliya bozorlaridan jalb qilingan uzoq muddatli resurslar hisobidan amalga oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Idrisov G., Sinelnikov-Murilov S. Byudjetnaya politika i ekonomicheskii rost. - M.: 8/2013. -S. 35-59.

2. Vaxobov A., Zaynitdinova U. Barkaror iqtisodiy ushish omillari. / «Bozor, pul va kredit», T., 2011, 6-son. -38-42-b.

3. Burnside C. (ed.). Fiscal sustainability in theory and practice: a handbook. – World Bank Publications, 2015. – T. 396.

4. Easterly W., Levine R. Africa’s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions //Quarterly Journal of Economics. 1997. Vol. 112. N 4. R 1203—1250; Easterly W., Levine R. It’s Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models: World Bank Working Papers. 2000. Nov.

TIJORAT BANKLARINING EMISSION OPERATSIYALARINI
TAKOMILLASHTIRISH

Narbayev Arzimurod Nurmaxammedovich

Toshkent moliya instituti magistranti
arzimurodnarbaev@mail.ru

Sultonov Sherali Nuraliyevich

Toshkent moliya instituti dos. v.b., PhD
Telefon: +998 (90) 968 47 76
sheralisultonov1978@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada tijorat banklarining emission operatsiyalarini takomillashtirish yo‘nalishlari, tijorat banklari kapitalini oshirib borish, bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta‘minlash, mustahkamlash masalalari yoritilgan

Kalit so‘zlar: tijoroat banklari, emissiya operatsiyalari, aksiya, obligatsiya, investor, depozit, jamg‘arma, emitent, aksiyadorlik jamiyati, inflatsiya, korporativ boshqaruv, kapital bozori, moliyaviy institutlar, pul-kredit siyosati, dividend siyosati.

O‘zbekistonda tijorat banklari kapitali barqarorligini ta‘minlash va barqaror manbalar hisobiga muntazam oshirib borish muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Xususan, banklarning oddiy aksiyalarini fond bozorida erkin muomalasining mavjud emasligi, banklar kapitalida davlat ulushining yuqoriligi, umumiy kapital tarkibida emission daromadning deyarli mavjud emasligi, bank aksiyalariga to‘lanadigan dividend miqdorining juda pastligi, depozit bazasining zaifligi, muammoli kreditlar ulushining ortish tendensiyasiga egaligi kabi omillar banklarning kapitali barqarorligini ta‘minlashga va oshirishga salbiy ta‘sir etmoqda. Xususan, “bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta‘minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash” [1] muhim yo‘nalishlardan biri sifatida belgilab berilgan.

O‘zbekiston bank-moliya tizimida olib borilayotgan tub islohotlarning pirovard maqsadi ham respublikamiz banklarining emission operatsiyalarini rivojlantirish orqali ularning moliyaviy resurs bazasini mustahkamlashga, banklarni kapitallashuv darajasini oshirishga, xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar va aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchini oshirishga qaratilgan. Jumladan, “2025 yilga qadar banklar ustav kapitalining eng kam miqdorini 500 mlrd so‘mgacha yetkazish masalasi” [2] va “bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish, depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash vazifalari” [1] belgilab berilgan.

Mamlakatimizda “2020–2025 yillarga mo‘ljallangan respublikaning bank tizimini isloh qilish strategiyasida 6 ta bankdagi davlat ulushlarini bosqichma-bosqich xususiylashtirish” [2] nazarda tutilgan. Bu islohotlar provardida xususiy banklarning ulushini yanada oshirish hamda ularning resurs bazasini mustahkamlashni talab etmoqda.

Tijorat banklarida emissiya operatsiyalarini maqsadli amalga oshirish orqali kapitalizatsiya darajasini oshirib borish, banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi operatsiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda, banklarning emissiya va investitsion faoliyatiga hamda qimmatli qog‘ozlar portfelini samarali shakllantirish va boshqarishga alohida e‘tibor qaratilishi lozim. Demak, tijorat banklarida qimmatli qog‘ozlar emissiya portfelini shakllantirishda quyidagi jihatlariga e‘tibor qaratish zurrur deb hisoblaymiz:

- emissiya qilinayotgan qimmatli qog‘ozlarning ishonchliligi va daromadlilikini oshirish;
- depozitlar bo‘yicha yuqori foiz stavkalarini taklif etish orqali mablag‘lari jalb etish;
- korporativ obligatsiyalarni emissiyasidan keng foydalanish.

Tijorat banklarining ishonchli tarzda o‘z ishini olib borishi uchun o‘zining emission faoliyatini doimiy va uzluksiz ravishda amalga oshirishi zurrur. Tijorat banklari o‘z faoliyatini endi boshlayotgan davrda ularning ustav kapitali birlamchi va muhim moliyalashtirish manbai bo‘lib xizmat qiladi. Keyinchalik bank faoliyatining ko‘lami kengayishi bilan ustav kapitali bank faoliyatida yuzaga keladigan risklardan himoyalaniish vositasi sifatida keng qo‘llaniladi. Shuning uchun ham dunyoning ko‘pchilik mamlakatlarida, shu jumladan, O‘zbekistonda ham tijorat banklari ustav kapitalining minimal miqdoriga nisbatan majburiy talab o‘rnatilgan. Har qanday tijorat bankining faoliyatida uning kapitali muhim o‘rin egallaydi.

O‘zbekistonda ham tijorat banklarining emission operatsiyalarini takomillashtirishda quyidagi masalalarga alohida e‘tibor qaratishni zarur deb hisoblaymiz:

- O‘zbekistonda banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog‘ozlar ulushi past darajada qolmoqda. Taraqqiy etgan mamlakatlarda banklarning resurs bazasining katta ulushi depozitlardan so‘ng emissiya qilingan qimmatli qog‘ozlar hisobiga to‘g‘ri keladi;

- tijorat banklari kapitali barqarorligini oshirishda emission daromad va taqsimlanmagan foyda muhim o‘rin tutadi. Shu bois mamlakatimiz tijorat banklari ushbu manbalarni ko‘paytirishga alohida e‘tibor qaratish lozim;

-taraqqiy etgan mamlakatlarda banklarning depozit bazasining yetarliligi ta‘minlangan bo‘lib, barqaror tarzda rivojlantirish imkoniyati mavjudligi va qimmatli qog‘ozlarni muomalaga chiqarishdan olingan mablag‘lar hisobiga shakllantirilgan.

Yuqorida bildirilgan xulosalar, taklif va tavsiyalar tijorat banklarining emission operatsiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-sonli farmoniga 1-ilova. //O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – Toshkent, 2017. – № 6 (766). – 32-b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish staregiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМДА СИФАТНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИДА ЎЗГАРИШЛАРНИ БОШҚАРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Косимова Зарина

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш миллий маркази бош мутахассиси. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат бошқаруви академияси мустақил изланувчиси

Email:zarina-kasimova@mail.ru

Аннотация. Ушбу илмий тезисда таълим сифатини баҳолашнинг Германия, Франция, Япония, Буюк Британия ва Финляндия тажрибаси тадқиқ этилган бўлиб, келтирилган мамлакатлар бўйича таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолашни амалга оширувчи ташкилотлар фаолияти ҳам ўрганилган.

Калим сўзлар: таълим, таълим сифати, таълим сифати назорати, таълим сифатини баҳолаш, ўқитувчи, давлат назорати.

Таълим сифатини баҳолаш - мезонлар, кўрсаткичлар ва бошқалардан фойдаланган ҳолда турли ёндашувлар, тартиблар асосида амалга ошириладиган мураккаб, кўп қиррали жараён. Таълим сифати таълим тизимининг ўзига хос хусусияти сифатида аниқланиши мумкин, у амалда эришилган таълим натижалари ва таълим жараёнини тартибга солиш талабларига, ижтимоий ва шахсий талабларнинг шартларига мувофиқлик даражасини акс эттиради. Таълим сифати ўқув адабиётларининг сифати ва стандартларга жавоб беришидан, ўқитувчининг билим ва тажрибасигача бўлган тизимни ўзида акс эттиради.

Ушбу бўйича Н. А. Заиченко «таълим хизматлари сифатининг аккумуляторлари» рўйхатига қуйидагиларни киритади:

ресурслар сифати - кадрлар, китоблар, молия, капитал ресурслари, ўқув базаси, ахборот; муассасаларнинг сифати - расмий ва норасмий қоидалар – мактабдаги ўқув жараёни, обрўси, мақоми;

ташқи муҳит сифати - ҳудуд, аҳоли, экология ;

фаолият натижаси сифати: ягона давлат имтиҳони, аккредитация кўрсаткичлари, мактаб учун танловнинг мавжудлиги;

ижтимоий капиталнинг сифати: ота-оналар ва болалар - мактаб контингентини ташкил этувчи оилалар сифати;

хусусий инвесторларнинг мавжудлиги [1].

Таълим жараёнини ташкил этиш кўрсаткичларига ўқув шароитлари, инсон салоҳияти (олий маълумотли ўқитувчиларнинг улуши, юқори тоифадаги ўқитувчиларнинг улуши, 30 ёшгача бўлган ўқитувчиларнинг улуши, нафақахўрларнинг улуши, профессор-ўқитувчилар таркиби, ўқув юктамалари бўйича ўқитувчиларнинг тақсимланиши, бошқарув маълумотига эга бўлган раҳбарларнинг улуши) , соғлиқни сақлаш (1 ва 2-соғломлаштириш гуруҳлари талабалари улуши, 100 ўқувчига тўғри келадиган жароҳатлар сони, иссиқ овқат билан таъминланган талабалар улуши) , синфдан ташқари ишлар (спорт сексияларига жалб қилинган ўқувчилар улуши, ижодий жамоаларга жалб этилган ўқувчилар улуши) кабилар қиради.

Шу нуқтаи назардан, 90-йиллар ва 2000-йилларнинг бошларида таълим сифатини баҳолашнинг бутун дунё тизимларини икки турга бўлиш мумкин:

- Европа тизими: давлат органлари (ёки ҳукумат томонидан молиялаштириладиган тузилмалар) устуворлиги ва баҳолашга самарали ёндашишга асосланган таълим сифатини баҳолаш тизими. У таълим тизимини ривожлантиришни тартибга солувчи тегишли давлат тузилмалари мавжуд бўлган мамлакатларда (Франция, Германия, Буюк Британия, Голландия, МДХ мамлакатлари) кенг тарқалган;

- Америка тизими: таълим сифатини баҳолаш, аслида таълим бўйича давлат бошқаруви мавжуд бўлмаган мамлакатларда қабул қилинган (АҚШ, Тайван, Филиппин). Ушбу тизим назорат ва ўз-ўзини тартибга солишнинг ички жараёнига ва сифатни ташқи, эксперт баҳолашга асосланган обрўли ёндашувга асосланган.

Замонавий даврда юқорида номлари келтирилган мамлакатларда таълим сифатини баҳолаш тизимига алоҳида тўхталамиз.

Жумладан, Германияда таълим сифати устидан давлат назоратининг кучли анъанаси

мавжуд бўлиб, бу ерда таълим муассасалари фаолиятини тартибга солувчи Таълим вазирлиги 19-асрдан бери фаолият олиб боради.

Мамлакатда ўқувчиларнинг ютуқларини баҳолашнинг ягона шкаласи қабул қилинган. У ягона миллий таълим стандартлари ва талабаларнинг қабул қилинган компетенциялари шкаласи билан бирга ишлайди.

Талабалар муваффақиятини назорат қилиш соҳасидаги давлат стандарти ўқув жараёнининг ҳам субъектлари, ҳам объектлари учун талабларни бирлаштириш, таълим тизимининг даражалари ўртасидаги узлуксизликни таъминлаш имконини беради. Таълим соҳасидаги ишларнинг ҳолати устидан давлат назорати унинг алоҳида бўғинларидаги носозликлар ёки бўшлиқларга марказлашган ҳолда жавоб беришга имкон беради.

Германияда мактаб таълимининг табақалаштирилган тизими турли даражадаги ўрта мактаблар ва уларга мос келадиган стандартлар расмий ҳужжатларда қайд этилган мактаб ўқувчиларининг таълим натижаларини баҳолашга бир хил табақалаштирилган ёндашувнинг зарурий шартидир. Баҳолаш ўрганилган материалнинг ҳажмига ҳам, билим ва кўникмаларни кўллашнинг тўғрилигига, мустақиллигига, қобилиятларнинг намоён бўлишига, яъни уни тақдим этиш шаклига боғлиқдир [2].

Францияда таълим сиёсатининг барча масалалари, таълим сифатини баҳолашдан ташқари, Халқ таълими, тадқиқот ва технологиялар вазирлиги томонидан олиб борилади [3].

Франция таълим тизими тузилмасида таълим вазирлиги инспекция хизмати орқали таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолашни ташкил этишда муҳим ўрин тутди. Францияда таълим сифатини баҳолаш бўйича марказлаштирилган тартиб-қоидаларни амалга оширадиган махсус ташкил этилган давлат органи Миллий баҳолаш комиссияси мавжуд. У таълим органларидан мустақил бўлиб, фақат Президент олдида жавобгардир. Таълим сифатини назорат қилиш ва марказлаштирилган баҳолашни ташкил этишдан мақсад Президент ва манфаатдор органларни, шу жумладан, давлат таълим бошқаруви органларини таълим муассасаси фаолияти тўғрисида мустақил, тўлиқ, аниқ ахборот билан таъминлашдан иборат [4].

Японияда таълимни тартибга солиш функциялари 1871 йилда ташкил этилган Таълим вазирлигига юкланган. Таълимни давлат томонидан тартибга солиш тизимини ривожлантиришнинг дастлабки босқичларида у марказлаштирилган. Давлат хизматчиси мақомига эга бўлган ўқитувчининг фаолиятида устидан қатъий давлат назорати ўрнатилди.

Японияда касбий таълим муассасаларига индивидуал ютуқлар сифатини баҳолаш ва танлашнинг бироз бошқача тизими кўлланилади. Университетга кириш учун ўрта мактаб битирувчиси икки тур имтиҳондан ўтиши керак. Бутун мамлакат учун бир хил бўлган биринчи босқич имтиҳонлари университетга киришдан деярли олти ой олдин мактабда таҳсил олаётган охириги ўқув йилидаги талабалар томонидан топширилади. Ушбу имтиҳонларни тест шаклида топшириш барча давлат ва айрим хусусий университетлар учун мажбурийдир. Япония Таълим, фан ва маданият вазирлиги қошида Университетга кириш имтиҳонлари миллий маркази мавжуд бўлиб, у барча абитуриентлар учун мажбурий бўлган имтиҳонларнинг биринчи босқичига (имтиҳон топширишни хоҳловчиларни рўйхатдан ўтказишдан тортиб текширишгача) масъулдир [5].

Буюк Британияда таълим сифатини баҳолаш жараёни ҳукумат томонидан молиялаштириладиган ташкилотлар томонидан амалга оширилади ва назорат функциялари Сифатни назорат қилиш бўйича махсус агентлик қўлида бўлиб, давлат у орқали таълим тизимини баҳолаш тизими ва сиёсатини олиб боради.

Буюк Британия тажрибаси шуниси билан қизиқки, дастурлараро натижаларга аҳамият беради. Ҳар бир фан бўйича ютуқларни таҳлил қилиш шунингдек, деярли барча ўқувчилар ҳар бир фан бўйича юқори натижаларга эришади. Буюк Британияда болаларнинг ҳар бир фан бўйича барча ютуқлари тўққиз даражага тақсимланади саккизта стандарт ва фавқулодда ютуқлар учун битта. Бундан ташқари, Буюк Британия ва Франциянинг таълим тизимлари болаларни тобора кучайиб бораётган мактабларга тайёргарлик даражасига қараб танлаш йўлидан бормоқда.

Финляндия Европа мамлакатлари орасида таълим даражасининг юқори сифати билан аҳамиятга эга. 2009 йилда асосий ва ўрта умумий таълим, шунингдек, ўрта ва катталар таълими соҳасидаги қонун ҳужжатларига таълим сифатини миллий баҳолаш тизимини ташкил этиш ва унинг очик масъулиятини назарда тутувчи ўзгартиришлар киритилди. Янги қоидалар 2010 йил бошида кучга кирди.

Ўзгартиришларга кўра, Финляндия Таълимни баҳолаш кенгаши ташқи баҳолаш мақсадида мустақил эксперт ташкилоти (вазирлик ҳузурида) сифатида фаолият юритади. Таълим натижаларини миллий экспертизадан ўтказиш учун жавобгарлик Финляндия миллий таълим кенгаши зиммасига юклатилади. Ўз навбатида вазирлик ўқув натижаларини ташқи баҳолаш ва экспертизадан ўтказиш учун баҳолаш режасини тайёрлайди. Финляндия Таълимни Баҳолаш Кенгаши томонидан жавобгарлик, тадбирларни ташкил этиш ва баҳолаш йўналишларини тайёрлаш, шунингдек баҳолаш режасининг мазмуни тегишли қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Касб-ҳунар таълими ташкилоти томонидан таълим сифатини ички баҳолашни ўтказиш бўйича уни амалга ошириш усуллари бўйича миллий кўрсатмалар мавжуд эмас. Таълим муассасалари ички баҳолаш ўтказиш ўрнига, Финляндияда касбий таълимда кўпроқ учрайдиган ташқи баҳолашни буюртма қилиш ҳуқуқига эга [6].

Чет элда таълим сифатини баҳолаш концептуал ва процессуал жиҳатдан таълим стандартларига асосланади. Талабалари PISA ва TIMSS каби халқаро мониторинг тадқиқотларида яхши натижаларга эришган беш мамлакат гуруҳига: Буюк Британия, Гонконг, Канада, Финляндия ва Франция киради. Аммо ушбу мамлакатларда баҳолаш тизими тез ўзгариб бормоқда: сўнгги йилларда стандартларни шакллантиришда янгилашлар рўй берди, сертификатлаштириш тизимлари ўрта таълим натижаларига кўра доимий равишда янгиланади, ташқи сертификатлашнинг янги шакллари ва янги авлод тестлари пайдо бўлди, синовдан ўтказилди ва фаол жорий этилди.

Бугунги кунда Буюк Британия, Финляндия ва Францияда таълим натижалари мураккаб уч ўлчовли тизимлар бўлиб, улар учта вектор билан белгиланади:

1. Барча даражалар ва фанлар учун умумий (предметдан юқори, ўзаро фаолият) таълим натижалари;
2. Контентни ўзлаштиришнинг сифат даражалари (билимдан тортиб ностандарт вазиятларда қўллашгача);
3. Мазмунни ўзлаштиришнинг миқдорий даражалари.

Таълим сифатини баҳолашнинг Ўзбекистон тизимини шакллантиришда мавжуд тарихий тажрибани ҳам, турли мамлакатларда баҳолаш тизимлари ишлашининг халқаро тажрибасини ҳам ўрганиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистонда таълим сифатини баҳолаш бўйича илк қадамлар амалга оширилган бўлиб, таълим сифатини баҳолаш бўйича масъул ташкилот Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси фаолият олиб боради. Ўзбекистонда таълимнинг натижалари бўйича тадқиқотлар Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш Миллий маркази томонидан ўтказилади.

Кейинги даврларда хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганган ҳолда, ушбу ташкилот фаолиятини ҳам, таълим сифатини баҳолаш тизимини ҳам такомиллаштириб бориш керак бўлади. Бу жараён янада кенгроқ тадқиқотларни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Заиченко Н.А. Что мы оцениваем, когда оцениваем качество образования: проблемы разнообразия // Система оценки качества образования в Санкт-Петербурге в 2018 году / под ред. В.Н. Волкова, В.Е. Фрадкина. – СПб: ГБУ ДПО «СПбЦОКОиИТ», 2018 – С.38-46.
2. <https://studfile.net/preview/5677873/page:25/>
3. Третьякова Татьяна Васильевна Анализ подходов к оценке качества образования за рубежом // Вестник СВФУ. 2009. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-podhodov-k-otsenke-kachestva-obrazovaniya-za-rubezhom> (дата обращения: 23.12.2021).
4. Arcago J.S. Quality in Education: An Implementation Handbook. – Abington: St.Lucie Press, 1995. – 192 p
5. Игошин, Д. А. Особенности оценивания знаний в школьном образовании Японии / Д. А. Игошин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 18 (308). — С. 499-501. — URL: <https://moluch.ru/archive/308/68544/> (дата обращения: 23.12.2021).
6. Бражник Михаил Олегович Особенности оценивания в школьном образовании Финляндии // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2009. №102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-otsenivaniya-v-shkolnom-obrazovanii-finlyandii> (дата обращения: 23.12.2021).

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА УСЛУГ

Преподаватель: **Ибрагимова Мадина Исмоиловна**

Студент: Умиркулова Шахноза

тел: +99897777-26-77, e-mail: m.ibragimovauzb@gmail.com

Самаркандский институт экономики и сервиса

АННОТАЦИЯ: В данной статье исследуются основы формирования рынка услуг. Приводятся характеристики услуг, ключевые факторы услуг, их особенности и критерии формирования конкурентных преимуществ. Особое внимание уделено основным методам и предшествующим регионам формирования конкурентных преимуществ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: услуга, маркетинг, фирма, капитал, предпринимательство, рынок

На сегодняшний день одним из важных вопросов является обеспечение устойчивого развития экономики, повышение уровня жизни населения и обеспечение эффективной занятости при комплексном развитии сферы услуг.

Проводимые в республике со стороны правительства последовательные меры по поддержке и стимулированию малого бизнеса и частного предпринимательства, ряд принимаемых программных направлений по развитию отраслей в сфере услуг, способствует развитию высокими темпами сферы оказания услуг и сервиса, а также сферы бытового обслуживания.

Сфера обслуживания представляет собой социально-экономическую систему, развитие которой определяется функционированием двух структур: материально-вещественной и личностной. Результатом предоставляемых услуг является соединение рабочей силы со средствами производства.

По определению Ф. Котлера услуга – это объекты продажи в виде действий, выгод или удовлетворений.

Услуга – это добро или польза, которую одни люди оказывают другим в определённое время и за определённую плату. Услуга ориентирована на удовлетворение потребностей.

К характеристикам услуги относятся следующие:

1. услуга не материальна;
2. не отделима от физических объектов;
3. услугу нельзя складировать, сохранять;
4. изменчивость.

В контексте услуг трудно разделить производство, маркетинг и потребление услуг на отдельные процессы. Это обусловлено спецификой услуги как продукта. Процессы производства и потребления услуг одновременны. В тот момент когда услуга производится, в этот же может она потребляется. Отсюда возникает необходимость изучать, создавать, оценивать, рекламировать, продвигать на рынок и продавать процесс взаимодействия между теми, кто производит услуги, и теми, кто её потребляет.

Одновременность производства и потребления услуги, её неосвязаемость показывают нам то, что происходит в этом процессе. Ключевыми факторами этого процесса являются следующие:

1. сам процесс обслуживания;
2. организация услуг;
3. потребитель.

Качество обслуживания создается в процессе интерактивного маркетинга, задача которого заключается в создании и поддержание качественных стандартов обслуживания. Главными факторами при этом становятся процесс качественного обслуживания и поведения персонала, оказывающего услуги.

Для возможности стратегического воздействия на эти факторы вводятся две дополнительные концепции:

- функционально-инструментальная модель качества обслуживания;
- внутренний маркетинг.

Функционально –инструментальная модель качества обслуживания предполагает, что потребителю в процессе обслуживания важно не только, что потребитель получает в

процессе обслуживания, (инструментальное качество), но и как этот процесс происходит (функциональное качество).

Внутренний маркетинг нацелен на контактный персонал фирмы и предназначен для создания таких мотивационных и организационных условий труда, которые бы активно способствовали созданию функционального качества обслуживания.

Для создания качества обслуживания надо исследовать основные этапы рынка, где важную роль играет внешняя среда.

Внешняя среда является источником ресурсов предприятия, необходимых для формирования и поддержания его потенциала на должном уровне. Каждое предприятие находится в состоянии постоянного обмена с внешней средой, обеспечивая тем самым себе возможность выживания. Анализ внешней среды помогает получить важные результаты. Он даёт организации время для прогнозирования возможностей, время на разработку стратегий, которые помогут превратить прежние угрозы в любые выгодные возможности. Изменчивая рыночная внешняя среда представляет собой область постоянного беспокойства для организации.

В анализ рыночной внешней среды входят многочисленные факторы, которые могут оказать непосредственное воздействие на успехи или провалы организации. К этим факторам относятся изменяющиеся демографические условия, жизненные циклы услуг, лёгкость проникновения на рынок, распределение доходов населения и уровень конкуренции в отрасли.

Анализ различных рыночных факторов даёт руководству уточнить его стратегии и укрепить позицию предприятия по отношению к конкурентам. Особое внимание в изучении рыночного фактора следует уделять уровню конкуренции в отрасли.

Основные этапы исследования рынка должны состоять из следующего:

- разработка гипотезы и предварительное изучение ситуации;
- планирование работ;
- проверка гипотезы;
- организация и проведение исследования потребителей;
- анализ результатов исследования;
- использование результатов исследования в создании стратегии предприятия.

Рынок услуг состоит из сферы материальных и нематериальных услуг.

Сфера услуг охватывает широкое поле деятельности от торговли и транспорта до финансирования, страхования и посредничества. Как показывает практика развитых стран, по мере усложнения производства и насыщения рынка товарами растёт спрос на нематериальные услуги.

Однако рынок нематериальных услуг имеет специфические особенности, которые отличают его от других рынков. Во-первых услуги не существуют до их предоставления, что делает невозможным сравнение и оценку нематериальных услуг до их получения. Во-вторых, нематериальным услугам присуща высокая степень неопределённости, в частности неопределённость качества, что ставит потребителя в невыгодное положение, а производителям затрудняет продвижение нематериальных услуг на рынок.

Рынок нематериальных услуг имеет ряд особенностей, отличающих его от других товарных рынков. Среди таких особенностей надо выделить следующие:

- высокая динамичность рыночных процессов;
- высокая скорость оборота капитала;
- высокая чувствительность к изменениям рыночной конъюнктуры;
- высокая степень дифференциации нематериальных услуг;
- неопределённость результата деятельности по оказанию нематериальных услуг.

В решении специфических особенностей рынка нематериальных услуг важную роль играет целевой рынок в маркетинге услуг.

Целевой рынок – это совокупность клиентов, организаций удовлетворение потребностей которых является основной целью организации. Стратегия целевого рынка услуг заключается в следующем:

- организация применяет массовый маркетинг;
- выбирается один сегмент рынка;
- организация занимает несколько сегментов рынка.

Сегментирование рынка услуг -это деление потенциальных потребителей услуг на большие устойчивые группы, имеющие одинаковые, но существенно отличающиеся от других потребителей потребности в соответствующей услуге. Выбор сегмента способствует организации рыночной стратегии.

В отличие от товаров, услуги относятся к нематериальной продукции, что усложняет процесс ценообразования.

Обеспечение сбыта (выживаемости)- главная цель предприятий, осуществляющих свою деятельность в условиях жесткой конкуренции, когда на рынке представлено много производителей аналогичного товара.

Понятие «конкурентное преимущество» выступает ключевым фактором как конкурентоспособности производителя услуг, так и его конкурентной рациональности. Успех же в конкурентной борьбе достигается теми организациями, которые имеют достаточную степень конкурентоспособности и гибко реагируют на изменения внешней среды.

В число основных методов создания конкурентных преимуществ входят:

- эффективное управление логистикой и цепочкой поставок;
- использование качественных информационных систем;
- повышение компетентности и мотивации продавцов;
- предоставление покупателю (потребителю) возможности сэкономить.

Приоритетными областями формирования конкурентных преимуществ для производителей услуг являются следующие:

- инновации в сфере услуг;
- качество услуг и обслуживания;
- управление поведением потребителя

Главное - увидеть свои услуги глазами реального и потенциального клиента, перевести свои услуги на язык рынка, на язык нужд и запросов потребителей.

Список литературы

1. М.М.Мухаммедов. “Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш – устувор масала”. “SERVIS”. Илмий-оммабоп журнал. 2009 йил, 1-сон. 53-б.
2. Ж.М.Курбонов. “Хизмат, хизмат кўрсатиш, сервис” “SERVIS”. Илмий-оммабоп журнал. 2009 йил, 1-сон. 58-б.
3. Maddison A. The World Economy: A Millennial Perspective. OECD 2001. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2017 йил № 7 1, 2017
4. Маницкая Л.Н., Жуков Б.М. Модернизация предприятий сферы услуг: концептуальная модель и инструментальные средства. // «Современные проблемы науки и образования» №3, 2011 г. <https://scienceeducation.ru/ru/article/view?id=4711>

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КОРПОРАТИВ МИЖОЗЛАР БИЛАН ИШЛАШ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ АМАЛИЁТИ

Салимов Темур Алимович

Ўзбекистон Республикаси

Банк-молия академияси магистранти

Телефон: (97) 390-77-72

temur.salimov@gmail.com

Аннотация. Мазкур тезисда тижорат банкларида ички аудитни такомиллаштиришнинг назарий ва ҳуқуқий асослари келтириб ўтилади.

Калит сўзлар: *депозит операциялари, ички аудит, ташқи аудит, депозит сиёсати, аудиторлик назорати, жорий назорат*

Ҳозирги иқтисодий вазият чакана банк хизматлари бозори ривожланишининг маълум секинлашувига сабаб бўлди, шунинг учун кўп универсал банклар учун асосий даромад манбаи юридик шахсларга (корпоратив миждозларга) хизмат кўрсатиш бўлиб қолмоқда.

Шу муносабат билан, тижорат банклари ва корпоратив миждозлар ўртасидаги муносабатларнинг янада мукамал шакллариини излашга, замонавий иқтисодиёт ва миждозлар талабларига динамик мослашиш туфайли банкнинг узоқ муддатли рақобатбардошлигини оширишга қаратилган корпоратив миждозлар стратегиясини шакллантиришга эҳтиёж бор.

Бизнинг фикримизча, миждоз стратегияси корпоратив миждозлар билан ҳамкорлик алоқаларини шакллантиришга, мавжуд ва потенциал миждозларнинг муаммолари ва эҳтиёжларини тизимли ўрганиш, шунингдек, ўз вақтида таклифлар киритиш асосида тижорат банки фаолиятини ташкил этишга, шунингдек уларни ҳал қилиш йўллари, миждозга қўшимча даромад ёки бошқа имтиёзлар олиш имконини беришга қаратилган бўлиши керак.

Корпоратив миждозлар стратегиясининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- миждозга йўналтирилганлик;
- стратегик ҳамкорлик;
- максимал хусусийлаштириш ва индивидуаллаштириш [1].

Миждозларга йўналтирилганлик тамойили банкнинг ўз маҳсулотига эмас, балки миждозларнинг ҳақиқий эҳтиёжларига эътибор қаратишини назарда тутди. Шу билан бирга, банклар хизматларни мажбурий жорий этишдан воз кечиб, миждозларнинг эҳтиёжларини максимал даражада қондиришга эътибор берадилар. Бу жараён банк мақсадларининг аниқ баёнини, уларга эришиш йўллари ва воситаларини шакллантиришни ҳамда мавжуд ва потенциал миждозлар гуруҳларини градациялаш доирасида режаларни амалга ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқишни назарда тутди.

Миждоз стратегияси банк ва миждоз манфаатлари ўртасидаги келишув тамойилига асосланади. Бу мураса тарафларга, кредит ва депозит операциялари бўйича фоиз ставкаларига, инновацион хизматларга ва бошқаларга тааллуқлидир. Унинг аҳамияти миждознинг банк учун келажакдаги рентабеллиги билан белгиланади, аммо тегишли хатарни ўз зиммасига олишдан олдин миждознинг фаолиятини, унинг бизнесини таҳлил қилиш зарур [2].

Бундай тадқиқот учун миждоз фаолиятининг қуйидаги йўналишлари банк учун алоҳида аҳамиятга эга (1-расм):

- маркетинг;
- бизнеснинг ишончлилиги;
- молиявий баҳолаш.

1-расм. Корпоратив миқоз фаолиятини бизнес-диагностикаси [3]

Миқозни маркетинг баҳолашнинг мақсади маҳсулотларга бўлган талаб ва уларни сотишни таҳлил қилиш, нарх сиёсатини аниқлаш, бозорнинг ушбу сегментида фаолият юритувчи бошқа компаниялар билан таққослаганда кучли ва заиф томонларини аниқлашдир.

Миқоз бизнесининг ишончилигини баҳолашдан мақсад жорий ишлаб чиқариш-хўжалик вазиятига ва унинг рақобатбардошлигига энг катта таъсир кўрсатадиган омилларни аниқлашдан иборат.

Бунинг учун барча омиллар учта асосий гуруҳга бўлинади: молиявий-иқтисодий; ташкилий-ҳуқуқий; ишлаб чиқариш ва миқозларнинг бизнес ишончилигининг учта даражаси жорий этилади: паст, ўрта ва юқори.

Маркетингни баҳолаш ва миқознинг бизнесининг ишончилигини баҳолаш натижалари миқознинг муаммоларини билдирадиган ва уларни ҳал қилишнинг мақсадга мувофиқлиги ва мумкин бўлган усуллари бўйича дастлабки таклифларни тайёрлашга имкон берадиган хулосалар бўлиши керак.

Миқознинг молиявий ҳолатини баҳолаш модернизация қилинган коэффицентлар тизимига асосланади ва кредит рейтинги бериш йўли билан амалга оширилади. Кредит рейтинги қуйидаги кўрсаткичлар гуруҳлари бўйича баҳоланади:

1. Самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш:

- миқознинг бозордаги фаолияти муддати;
- миқознинг соҳадаги хатари;
- миқознинг йирик харидорларга/етказиб берувчиларга қарамлиги;
- миқознинг кредит тарихининг мавжудлиги ва сифати;
- миқознинг кредит айланмасини баҳолаш.

2. Молиявий ҳолатини баҳолаш:

- миқозни асосий воситалар / айланма маблағлар билан таъминлаш;
- ликвидлик кўрсаткичлари;
- ўз айланма маблағлари билан таъминланганлиги;
- молиявий мажбуриятларни активлар билан таъминлаш;
- молиявий барқарорлик кўрсаткичлари;
- кредиторлик / дебиторлик қарзлари сифати кўрсаткичлари;
- рентабеллик;
- айланма.

3. Прогноз (башорат) қилинадиган пул оқимларини баҳолаш.

4. Камайтирувчи омилларни баҳолаш.

Олинган натижаларга қараб, банк миқоз ва унинг лойиҳалари билан кейинги ишлаш тўғрисида қарор қабул қилади.

Шундай қилиб, замонавий иқтисодий шароитда тижорат банклари ўзларининг рақобатдош устунликларини сақлаб қолиш учун миқозлар базасини оптималлаштириш мақсадида унинг самарадорлигини таҳлил қилиш имконини берувчи воситалар фаол фойдаланишга мажбур бўлмоқдалар. Корпоратив миқозлар стратегиясини шакллантириш учун муаллиф томонидан таклиф этилган услубият, унда асосий эътибор миқозларни хусусийлаштириш ва «устувор корпоратив миқозлар» нинг энг истикболли сегментларини ажратишга қаратилган бўлиб, миқозлар базасини сақлаб қолиш ва кенгайтириш учун бундай воситалардан бири сифатида фойдаланиш мумкин.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Костикова В.И. Теоретические основы и технологии комплексного обслуживания корпоративных клиентов в коммерческом банке//Транспортное дело России.2016. №2.С.62-64
2. Корнилова Е.Ю. Новый банковский продукт: понятие, виды, классификация // Креативная экономика. – 2013. – Том 7. – № 8. – С. 97-108
3. Корсунова Н.Н. Создание новых банковских продуктов для корпоративных клиентов в условиях цифровой экономики // Экономика и предпринимательство.2019.№6.С.1241-1245

КОРПОРАТИВ МИЖОЗЛАРГА КЎРСАТИЛАЁТГАН БАНК ХИЗМАТЛАРИ ВА УЛАРИНИНГ ТУРКУМЛАНИШИ

Салимов Темур Алимович

Ўзбекистон Республикаси БМА тингловчиси

Телефон: (97) 390-77-72

temur.salimov@gmail.com

Аннотация. Мазкур илмий тезисда тижорат банкларида корпоратив мижозларга тақдим этилаётган банк хизматлари ва маҳсулотларининг туркумланиши тўғрисида муаллифнинг назарий фикр-мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: корпоратив мижоз, факторинг, банк кафолати, эквайринг, депозит, ҳисоб-касса хизмати

Корпоратив мижозларга хизмат кўрсатиш фаолияти ва унинг моҳиятини кўриб чиқишда асосий кўриладиган масалалардан бири бу тижорат банклари томонидан корпоратив мижозларга кўрсатилаётган хизмат ва маҳсулотларга нархларни белгилаш саналади. Корпоратив мижозларга кўрсатиладиган хизматлар учун тарифлар аниқ бир ўлчамда ундирилиши мақсадга мувофиқ бўлмайди. Аксинча, тариф максимал ва минимал даражаси белгиланган эластик коэффициент кўринишида белгиланиши маркетинг тадқиқотларида ўзини оқлаган амалиёт саналади.

Тижорат банки ва корпоратив мижоз ўртасида банк хизматларини кўрсатиш бўйича тузилган шартномада, мазкур кўрсатилган хизматлар учун тўлов миқдори минимал ва максимал катталиқ ўртасидаги диапазонда ўрнатилади. Белгиланган диапазон белгиланишига тарафлар ўртасидаги келишув таъсир кўрсатади.¹

Тарифлар ҳажмига таъсир этувчи бир қатор омиллар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

Мижознинг молиявий имкониятлари, фаолият кўрсатаётган тармоқ истиқболлари, фойдаланиб келинаётган банк хизматлари комплектацияси, банкнинг мижоз билан ишлаш стратегиясида кўрсатилган бошқа омиллар ҳамда мижознинг келгусидаги истиқболи.

Корпоратив мижозларга хизмат кўрсатишда тижорат банклари эътибор қилиши керак бўлган муҳим жиҳатлар қуйидагилардан иборат: мижоз бинесида мавжуд муаммоларни ўрганиш ва таҳлил қилиш, уларни ҳал қилиш бўйича самарали чораларни таклиф қилиш, мазкур вазиятда мавжуд банк хизматларидан фойдаланган ҳолда ёки янги хизматларни ишлаб чиққан ҳолда қўшимча дародад манбаларини шакллантириш.²

Тақдим этилаётган банк хизматларини шартли равишда тўрт турга ажратиш мумкин: 1) стратегик, 2) оператив, 3) жорий, 4) махсус. Қуйидаги жадвалда корпоратив мижозларга банклар томонидан тақдим этилаётган асосий хизмат турлари таснифи келтирилган.

1 Корнилова Е.Ю. Новый банковский продукт: понятие, виды, классификация // Креативная экономика. – 2013. – Том 7. – № 8. – С. 97-108

2 Юшко, Ю.И. Корпоративные финансы: теория, методы и модели управления: учеб.-метод. пособие / Ю.И. Юшко. - Минск: “ФУАинформ”, 2006. — 575 с.

Корпоратив мижозларга банклар томонидан тақдим этилаётган асосий хизмат турлари таснифи¹

Банк хизматлари турлари	Хизмат кўрсатиш воситалари
<u>Стратегик</u> : корпоратив мижоз учун фаолият масштабини кенгайтириш, стратегик мақсадларни амалга ошириш учун хизмат қилувчи банк хизматлари ҳамда маҳсулотлари	Инвестицион кредитлар, жойлашти-рилган займлар, пластик карталар, синдициялашган кредитлар, жамғарма омонат ҳисоб-рақамлари; Молия-саноат гуруҳи муассасаси
<u>Жорий</u> : корпоратив мижознинг йиллик қўйилган режа кўрсаткичларни бажаришга хизмат қилувчи банк хизматлари	Айланма маблағларни тўлдириш учун таъминотсиз кредитлар, пул бозоридаги амалиётлар, омонат операциялари, чекли клиринг амалиётлари
<u>Тезкор</u> : корпоратив мижозларга кўзда тутилмаган ҳолатлар ҳамда қутилмаган муаммоларга тезкор ечим топиш мақсадида тақдим этилган банк хизматлари ва маҳсулотлари	Факторинг, лизинг, суғурталаш, тамъинотли кредитлар ва боқшалар

Корпоратив мижозларга тақдим этилаётган янги банк маҳсулотлари банк даромадини кенгайтириш, банк ресурсларини оқилоан жойлаштиришга йўналтирилган банк фаолияти натижаси сифатида характерланади. Корпоратив мижозлар учун янги банк маҳсулотларини яратиш ва ривожлантиришда банкларда хизмат кўрсатишнинг синтетик шаклини жорий этишни талаб этади. Мижозга тақдим этилаётган банк маҳсулотидан фарқли ўлароқ, хизматлар якунига етмаганлик характериға эға. Банк инновациялари маҳсус хизматлар ва маҳсулотлар жойлашуви йиғиндиси сифатида намоён бўлади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Корнилова Е.Ю. Новый банковский продукт: понятие, виды, классификация //Креативная экономика. – 2013. – Том 7. – № 8. – С. 97-108
2. Юшко, Ю.И. Корпоративные финансы: теория, методы и модели управления: учеб.-метод. пособие / Ю.И. Юшко. - Минск: “ФУАинформ”, 2006. — 575 с.
3. Костикова В.И. Теоретические основы и технологии комплексного обслуживания корпоративных клиентов в коммерческом банке//Транспортное дело России.2016. №2.С.62-64

¹ Костикова В.И. Теоретические основы и технологии комплексного обслуживания корпоративных клиентов в коммерческом банке//Транспортное дело России.2016. №2.С.62-64

КЎЧМАС МУЛК СОЛИҒИ ҲУДУДЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС “АБАДИЙ ҲАРАКАТ МАШИНАСИ”

Тўлақов Улуғбек Тошмаматович
Термиз давлат университети
“Молия” кафедраси катта ўқитувчиси
e-mail: tulakov77@mail.ru

Аннотация: Мамлакатимизда хорижий тажриба ва тенденциялар асосида кўчмас мулкка жорий этилиши кутилаётган ягона солиқ модели солиқ йиғишни кўпайтириши, уларни бошқаришни соддалаштириши, маҳаллий бюджетларни барқарор даромад манбаи билан таъминлаши, давлат томонидан ресурслардан янада самарали фойдаланиш, кўчмас мулк бозорини ахборот билан таъминлаши кутилмоқда.

Калит сўзлар: кўчмас мулк, кўчмас мулкни баҳолаш, кадастр қиймати, бозор қиймати, маҳаллий бюджет, прогрессив солиқ.

Кўчмас мулкка солиқ солишнинг амалдаги тизимини турар-жой фондига кирадиган кўчмас мулкка, шунингдек турар-жой кўчмас мулки эгаллаб турган ёки уларни қуриш учун берилган гаражлар ва ер участкаларини ягона кўчмас мулк солиғи билан алмаштириш режалаштирилган. Ушбу солиқни жорий этишнинг асосий мақсади уй-жойлар кўчмас мулкига солиқ солишдан тушадиган маҳаллий бюджетга тушумларни кўпайтириш, бу кейинчалик коммунал инфратузилма ва ерларни ривожлантиришга жалб қилинган маблағларни қайтариш учун бюджет асосини яратади ҳамда қурилаётган уй-жойлар нархини пасайтириш ва натижада биоларнинг ривожланишини таъминловчи солиқ базасини кенгайтирадиган уй-жойларнинг фойдаланишга топширилишини кўпайтиради.

Кўчмас мулкка нисбатан ягона солиқни белгилашни назарда тутувчи солиқнинг жорий этилиши солиқ юкининг ҳашаматли уй-жой мулкдорларига нисбатан адолатли тақсимланишини таъминлашни, юридик ва жисмоний шахслар учун кўчмас мулкка солиқ солиш шартларини тенглаштиришни - тижорат мақсадларида фойдаланиладиган уй-жойларнинг ижараси ва ижарага олишни қонунийлаштиришни амалга оширади. Бундан ташқари, юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солиқдан кўчмас мулк солиғига ўтиш асосий воситаларнинг (биринчи навбатда, машина ва ускуналар) фаол қисмига солиқ юкини камайтириш ҳисобига ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун рағбатлантирувчи омил бўлиши керак.

Кўчмас мулк бозорининг ривожланиши ва ушбу бозорда кадастр маълумотларининг етишмаслиги, зарур маълумотларни олиш билан боғлиқ юқори харажатлар мавжуд регистрлардаги кўчмас мулк объектларини нотўғри баҳолашга олиб келади. Шунинг учун нисбатан юқори солиқ ставкаларини белгилашда кўчмас мулкни солиққа тортишда сезиларли тенгсизлик эҳтимоли мавжуд.

Кўчмас мулк солиғи прогрессив характерга эга, шунинг учун:

маҳаллий бюджетлар харажатларини шакллантириш манбаи ҳисобланади;

маҳаллий ҳудудда мулкни самарали бошқариш дастаги ҳисобланади;

маҳаллий ҳокимият органларига махсус сиёсат юритиш учун асос яратади;

маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан ҳудудларни бошқариш бўйича мустақил сиёсат олиб борилишига кўмаклашади;

маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллиги учун шароит яратади.

Фискал сиёсатнинг анъанавий модели нуктаи назаридан, кўчмас мулк солиғи мобил бўлмаган солиқ базасига эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Ушбу солиқнинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

мамлакат ҳудудида нисбатан тенг тақсимланиши;

бошқа солиқларга қараганда даврий тебранишларга чидамли;

кўчмас мулк бозор қийматига таъсир қилади, чунки у маҳаллий ҳудудлар инфратузилмасини яхшилаш учун ишлатилади.

Кўчмас мулк солиғи адолатли ва прогрессивдир, чунки у барқарор ривожланиш чораларини кўради ҳамда кўчмас мулк бозор қийматининг ўсишига ёрдам беради. Яъни, бу ҳудудлар ривожланишининг ўзига хос “абадий ҳаракат машинаси” ҳисобланади. Солиқ

маҳаллий ҳудудда жойлашган кўчмас мулкнинг бозор қиймати мутаносиб равишда маҳаллий бюджетга тўланади. Маҳаллий бюджет маблағлари асосан инфратузилма лойиҳалари ва атроф-муҳитни яхшилашга сарфланади. Инфратузилма ва экология кўчмас мулкнинг бозор қиймати унинг ўсиши ва янги кўчмас мулк объектларининг пайдо бўлиши йўналишига таъсир кўрсатади. Олинган маблағлар инфратузилмага инвестиция қилинади ва жараён цикли давом этади.

Олиб борилаётган илмий изланиш натижалари кўчмас мулк солиғи бўйича ислохотларни амалга оширишни мураккаблаштирадиган бир қатор омилларни аниқлашга имкон берди:

солиқ юкини солиқ тўловчилар тоифалари ва иқтисодий фаолият турлари бўйича нотекис тақсимланиши;

барча тоифадаги солиқ тўловчилар учун солиқни жорий этиш, бу самарасиз ҳудудлар учун тўловларни тўлашдан бош тортишга, етказиб бериш ҳажмининг ошишига ва кўчмас мулк нархининг пасайишига, натижада бюджетга солиқ тушумларининг тегишли қисмининг камайишига олиб келиши мумкин;

кўчмас мулк солиғи маъмурчилигининг анча қимматлиги;

солиқни тўғри ҳисоблаш учун бозор ҳақида кенг маълумотга эга бўлиш, уни йиғиш, қайта ишлаш ва вақти-вақти билан янгилаб туриш керак;

кўчмас мулкни баҳолаш тартиблари юқори малакага эга бўлишни талаб қилади, айниқса тез ўзгарувчан муҳитда;

кўчмас мулк мавжудлиги жорий даромад ва шу билан солиқ тўлаш қобилиятига бевосита боғлиқ эмас, бу эса кўшимча ижтимоий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин;

кўчмас мулкни қайта баҳолаш ёки ставкаларнинг кўтарилиши катта сиёсий таваккалчиликлар билан боғлиқ, чунки кўчмас мулк солиғи мол-мулк эгаларининг кўпчилигига ёқмайди;

бу солиқ иқтисодиёт ривожлангани сари солиқ базасининг етарли даражада ўсишини таъминламайди ҳамда сарф эҳтиёжлар ошган тақдирда даромаднинг тез ва аниқ ўсишига йўл қўймайди.

Шу билан бирга, ушбу солиқ маъмуриятининг сифатсиз бўлиши салбий иқтисодий ва ижтимоий натижаларга олиб келиши, яъни солиқни регрессив характерга эга бўлишига олиб келиши мумкин.

Ушбу салбий оқибатларнинг олдини олиш учун ўтиш даврида солиқ тўловчиларни тоифаларга қараб киритиш имкониятини белгилаб берадиган кўчмас мулкка солиқ ислохотларини босқичма-босқич ўтказиш таклиф қилинди.

Шунингдек, кўчмас мулк солиғини жорий қилиш учун кўчмас мулк объектларини (шу жумладан саноат кўчмас мулк объектларини) баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш, кўчмас мулк объектларининг ягона кадастрини яратиш, шунингдек, ер тўғрисидаги қонун ҳужжатлари қоидаларини амалга ошириш билан боғлиқ тўлиқ ишларни бажариш, хусусан, ерга эгалик ҳуқуқини табақалаштириш, ер тузиш, ерга эгалик ҳуқуқини рўйхатга олиш зарур. Бироқ кўчмас мулк объектлари ва уларнинг эгалари кадастрини яратиш бўйича ишларнинг мукамал эмаслиги, шунингдек кўчмас мулкни баҳолашнинг мураккаблиги ушбу солиқни жорий этишни кечиктиришига олиб келиши мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ходов Л. Г. (2009). Налоги на недвижимость: зарубежный опыт, российские проблемы. Жилищное право. № 2.
2. Шандиров О. Л. (2016). Налогообложение недвижимости за рубежом. Финансы, № 8.
3. Тўлаков, У.Т., (2021). Мол-мулк солиғи ставкаларини белгилашнинг ўзига хос хусусиятлари. “Логистика ва иқтисодиёт” илмий электрон журнали, 1(5), 286-297.
4. Tulakov, U.T., (2021). Methodological aspects of strategizing the evaluation of land in the taxation of real estate on the basis of cadastre value. Journal of Management Value & Ethics, 22 (4), 6-14.
5. Tulakov, U.T., & Xudayarova, Z.Y. (2021). Prospects For Property Tax Development. Central Asian journal of innovations on tourism management and finance, 2(6), 66-71. <https://doi.org/10.47494/cajitm.v2i6.131>
6. Tulakov, U.T., (2021). Features of Real Estate Tax in Uzbekistan as a Developing Country.

Online – conferences platform, 214-220. Retrieved from <http://papers.online-conferences.com/index.php/titfl/article/view/548>

7. Tulakov, U.T., (2021). The problems of determining the cadastre value of land in taxation of real estate. In Euro-Asia Conferences 4(1), 96-99. Retrieved from <http://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/352>

8. Тўлаков, У.Т., (2021). Ўзбекистонда ер солиғи ривожланиши истикболлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналы, 1(3), 355-366.

9. Тўлаков, У.Т., (2021). Мол-мулк солиғи бўйича имтиёزلарни такомиллаштириш. “Логистика ва иқтисодиёт” илмий электрон журналы, 1(2), 425-435.

10. Худойкулов, С.К., Тўлаков, У.Т., (2020). Ўзбекистонда кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш. Молия ва банк иши илмий электрон журналы, 1(6), 151-160.

11. Тулаков, У.Т., (2020). Результаты налоговых реформ, осуществляемых в Узбекистане. Экономика и бизнес: теория и практика, (3-2), 190-194. <https://doi.org/10.24411/2411-0450-2020-10239>

12. Tulakov, U.T., & Ismoilov, Sh., (2020). Bases of real estate taxation in Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(6), 2109-2114.

13. Tulakov, U.T., & Boypulatov, A. (2019). The new preliminary development of the tax system of the republic of Uzbekistan. International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences, 8(5), 98-105.

14. Тулаков, У.Т., (2019). Солиқларнинг мамлакат иқтисодиёти ривожланишидаги роли. Интернаука, (24-2), 49-50.

15. Тўлаков, У.Т., (2019). Ўзбекистон Республикаси солиқ тизими ривожланишининг янги босқичида. Сервис илмий-амалий журнал, 1(3), 142-145.

БАНК ДАРОМАДЛИЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАЪСИР КЎЛАМИ ТАҲЛИЛИ

Нишонов Фаррух Абдукодирович
Ўзбекистон Республикаси БМА тингловчиси
Телефон: (98) 140-88-18
nishanov.farrux@gmail.com

Аннотация. Банк даромадлилигига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир кўлами таҳлили тўғрисида муаллифнинг назарий фикр-мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: *рентабеллик, актив, банк капитали, капитал етарлилиги, CIR кўрсаткичи, NPL кўрсаткичи*

Бизнес банк даромадлилигига таъсир этувчи бир қатор детерминантлар тўғрисида тўхталиб ўтамиз. Улар куйидагилар:

Капиталнинг жами активларга нисбати. Банк капитали самарадорлиги белгиси сифатида банк капиталининг активларга нисбатидан фойдаланамиз. Капиталнинг активларга нисбати юқори кўрсаткичга эга бўлган банклар бу кўрсаткич нисбатан пастроқ бўлган банкларга қараганда хавфсизроқ саналади. Шу нуқтаи назардан, юқорироқ капиталлашув даражаси банк даромади ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

Харажат-даромад нисбийлиги. Бу кўрсаткич операцион харажатларнинг (бошқарув харажатлари, иш ҳақи, амортизация харажатлари, муаммоли кредитлар бўйича йўқотишлар каби харажатларнинг) олинган даромадга нисбати орқали аниқланади. Шу сабабли, биз мазкур тадқиқот ишимизда юқори харажат-даромад нисбийлигининг банк даромадлилигига салбий таъсир кўрсатади деган фаразни илгари сураимиз.

Муаммоли кредитлар учун яратилган захиранинг умумий кредит портфелига нисбати. Бу кўрсаткич банк кредитлаш фаолиятининг сифати ва самарадорлигини кўрсатади. Муаммоли кредитлар учун яратилган захира банкнинг ҳисобот маълумотларида эълон қилиб борилади. Бу нисбийликнинг юқорилиги кредитлар сифати пастлигини изоҳлайди, бу эса пировардида банк даромадининг камайишига таъсир кўрсатади.

Депозитларнинг йиллик ўсиши. Банкнинг ривожланишини унинг йиллик депозитлар портфели ўсиши билан ўлчаймиз. Тез ривожланаётган тижорат банки ўз бизнесини кенгайтира олиш имкониятига эга бўлиши мумкин ва янада кўпроқ фойда олиши мумкин. Бироқ, ўсиб бораётган депозит қолдиғи қийматининг фойдани ўсишига кўрсатаётган ҳиссаси бир қатор омилларга боғлиқ бўлади. Биринчидан, банкнинг депозит мажбуриятини даромад келтирувчи активга айлантира билиш қобилиятига боғлиқ бўлади. Бироқ бунда, активлар сифатининг ёмонлашуви пировардида банк фойдасининг камайишига ҳам салбий таъсир кўрсатади.¹

Банк кредит портфели ва бутун банк тизими кредит портфели ўртасидаги тафовут. Шу билан биргаликда, банк кредит портфелининг ўсиш даражаси кўрсаткичини таъсир этувчи омил сифатида кўриб чиқамиз. Бунда бу кўрсаткичнинг банк тизими ялпи кредит портфелининг йиллик ўсиш суръатига боғлиқлигини ҳам кўриб чиқиш мумкин. Бир тарафдан, кредит портфелининг йиллик ўсиш суръати юқорироқ (банк тизми ялпи кредит портфели йиллик ўсиш суръатига нисбатан) бўлган тижорат банки юқорироқ даромадга эга бўлади.

Банк ҳажми. Бу кўрсаткич банкнинг жами активлари қиймати билан ўлчанади. Банк ҳажмининг эҳтимолий таъсирини аниқлаш учун, биз банкларни кичик, ўрта ва йирик ҳажмили банклар каби шартли ўзгарувчиларни шакллантирамиз. Тадқиқот ишида қўйилган энг муҳим савол, банкнинг фойдасини максималлаштириш имконини берувчи энг мақбул банк ҳажмини аниқлаш ҳисобланади. Аввал олиб борилган илмий тадқиқот ишларида

¹ Athanasoglou, P., Brissimis, S., Delis, M., 2008. Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 18 (2), 121-136.

ўсиб бораётган банк ҳажми банк фойдалилик кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатиши тўғрисидаги гипотезалар илгари сурилган.¹

Фоизли даромадлар улуши. Тижорат банклари одатда анъанавий банк амалиётлари (фоизли амалиётлар) билан фаол равишда, активлар боқшаруви фаолияти билан нофаол тарзда машғул бўлади. Ваҳоланки, активлар боқшарувида фойда маржаси фоизли амалиётларга нисбатан баландроқ бўлади, шу сабабли биз ялпи даромадда фоизли даромадларнинг улуши юқорироқ бўлган банкларда даромадлилик нисбатан камроқ бўлишини прогноз қилишимиз мумкин.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, юқорида кўриб чиқилган детерминантлар банк самарадорлик кўрсаткичларига турли даражада таъсир кўрсатади. Хусусан, капиталнинг жами активларга нисбати, банк ҳажми, аҳоли сонининг ўсиши каби омилларнинг ижобий таъсир кўрсатиши кутилса, банк даромадлилик кўрсаткичларининг харажат-даромад нисбийлиги, муаммоли кредитлар учун яратилган захиранинг умумий кредит портфелига нисбати, фоизли даромадлар улуши, солиққа тортиш даражаси каби детерминантлар билан қарама-қарши боғлиқлиги мавжудлигини кузатиш мумкин.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Athanasoglou, P., Brissimis, S., Delis, M., 2008. Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 18 (2), 121-136.

2. Smirlock, M., 1985. Evidence on the (Non) Relationship between Concentration and Profitability in Banking. *Journal of Money, Credit, and Banking* 17 (1), 69-83

¹ Smirlock, M., 1985. Evidence on the (Non) Relationship between Concentration and Profitability in Banking. *Journal of Money, Credit, and Banking* 17 (1), 69-83

БАНК ДАРОМАДЛИЛИГИНИ ОШИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Нишонов Фаррух Абдукодирович
Ўзбекистон Республикаси БМА тингловчиси
Телефон: (98) 140-88-18
nishanov.farrux@gmail.com

Аннотация. Банк даромадлилигини ошириш билан боғлиқ муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари тўғрисида муаллифнинг назарий фикр-мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: *рентабеллик, актив, банк капитали, капитал етарлилиги, CIR кўрсаткичи, NPL кўрсаткичи*

Банкнинг даромадлилиги, одатда, иқтисодий фаолият билан боғлиқ. Ўсиш суръатларининг секинлашиши башорат и кредитлаш фаоллигининг пасайиши ва кредит йўқотишларининг эҳтимолий ошиши ҳисобига банкларнинг даромадлилигини пасайтириши мумкин.

Бундан ташқари, давом этаётган сиёсий ноаниқлик, шу жумладан савдо келишмовчилиги ва заиф иқтисодий динамика активлар баҳосидаги ўзгарувчанликни келтириб чиқариши мумкин. Ва агар хатар мукофотларнинг тўсатдан тартибсиз кўпайиши бўлса, бу банкларнинг молиялаштириш харажатларининг янада ўсишига олиб келиши мумкин.

Шу аснода мен бугун эътиборимни банкларнинг даромадлилигига қаратмоқчиман. Банкларнинг барқарор даромадлилик кўрсаткичларига қайтиши, айниқса, иқтисодий ўсишнинг секинлашуви ва бозордаги потенциал муаммолар олдида секторнинг барқарорлигини таъминлаш йўлидаги муҳим қадамдир.

Нима учун банкнинг даромадлилиги жуда муҳим?

Банкнинг даромадлилиги молиявий барқарорлик учун муҳимдир. Фойда кредитларнинг қадрсизланишидан йўқотишлардан ҳимояланишнинг биринчи чизиғидир. Тақсимланмаган фойда банкларга қўшимча зарарларни қоплаш учун ишончли захиралар яратиш имконини берувчи капиталнинг муҳим манбаидир. Бу буферлар салбий ҳодисалар юз берганда ҳам банкларнинг евро ҳудудидаги уй хўжаликлари ва корхоналарга молиявий хизматлар кўрсата олишини таъминлайди, шу билан салбий зарбаларнинг реал иқтисодиётга таъсирини кучайтириш ўрнига юмшатади.

Таркибий даромадлилиги паст бўлган банклар юқори молиялаштириш харажатларига дуч келиши мумкин ва кўпроқ хатарга мойил бўлиши мумкин. Евро ҳудудида заиф банклар соғлом фирмаларга қараганда, кўпроқ зарар кўрмайдиган фирмалар билан боғлиқ бўладилар. Бу инвестиция ва ўсиш учун молиялаштиришга муҳтож бўлган даромадли фирмаларга кредитлар оқимини камайтиради. Натижада капиталдан оқилона фойдаланиш унумсиз бизнес фойдасига узок муддатли иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатади.

Циклик омиллар. Банкларнинг хатти-ҳаракати ва цикл ўртасидаги ушбу муҳим боғлиқликни ҳисобга олиб, евро ҳудудида банкларнинг даромадлилигига таъсир қилувчи даврий омилларга муурожаат қилинди.

Муддати ўтган кредитлар банкларнинг даромадлилиги учун икки томонлама тўсиқни англатади. Биринчидан, муаммоли кредитларни тан олиш ва уларни қоплаш учун захиралар яратиш керак, бу еса жорий даромадлиликни пасайтиради. Албатта, ўтган икки йил давомида банк даромадлилик ўсишининг асосий драйвери янги қадрсизланишлардан йўқотишларнинг кичик оқими бўлди. Лекин ҳатто тўлиқ захиралари билан, ишламайдиган кредитлар кам капитални кишанлаб, фойда келтирмасдан, операцион имкониятларни ўзлаштириш ва юридик ва маъмурий харажатларни келтириб чиқариб, даромадлилигини камайтиради.

NPL кўрсаткичлари кенгайтириш давомида яхшиланишига қарамай, банк секторида умумий даромад ўсиши паст бўлиб қолмоқда. Капиталнинг улуши сифатида жами соф фоиз даромади 2015 ва 2018 йиллар ўртасида биров камайди, гарчи у салбий фоиз ставкаларини қўлламаган Буюк Британия каби мамлакатларга қараганда анча юқори бўлсада.¹

Комиссия даромадлари каби соф фоиз даромадидан ташқари барқарор даромад оқимларини ривожлантириш келгуси йилларда даромадлиликни сақлаб қолиш учун жуда

¹ See Nikolov, P. (2016), “Cross-border risk sharing after asymmetric shocks: evidence from the euro area and the United States”, Quarterly Report on the Euro Area, 15(2): 7-18, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission, Brussels.

муҳимдир. Паст фоиз ставкалари шартлари яқин келажакда қолади ва асосан кучли таркибий омиллар билан боғлиқ. Адаптив пул-кредит сиёсатидан паст бўлган фоиз ставкаси кўпчилик ривожланган мамлакатлардаги каби евро худудида ҳам пасайиб кетди. Пул-кредит сиёсати меъёрлаштирилгандан кейин ҳам фоиз ставкалари аввалги ўн йилликларда кенг тарқалган даражалардан пастроқда қолади.

Харажатлар самарасизлиги. Евро худуди банкларининг паст даромадлигининг иккинчи манбаи харажатлар самарасизлигининг сақланиб туришидир. Евро худудида халқаро даромадга нисбатан даромад нисбати юқори бўлиб қолмоқда. Евро худудида жуда кўп банклар, жуда кўп филиаллар ва жуда кўп банкирлар мавжуд. Евро худуди банклари харажатлари ва даромадларининг умумий нисбати 2010 йилдаги 62% га нисбатан 2018 йилда 66 % га етди, чунки даромадларнинг пасайиши харажатларни чеклаш билан қопланмаган. У Япония ва Буюк Британиядаги бир хил кўрсаткичга ўхшаш бўлишига қарамай, АҚШ банклари учун хос бўлган коэффицентдан юқори бўлиб, Скандинавия банклари учун тахминан 50% коэффицентидан сезиларли даражада ошади.¹

Харажатларни камайтириш технология томонидан тақдим этилган имкониятлардан фойдаланишни талаб қилади. Банклар онлайн-банкдан фойдаланиш юқори бўлган мамлакатларда филиаллар тармоғининг зичлигини сезиларли даражада камайтиришга муваффақ бўлдилар. Нидерландия ва Болтиқ мамлакатларида филиаллари сони 2008 йилдан бери икки баробарга камайди, лекин бошқа мамлакатларда ўсиш анча чекланган бўлди.

Ташқаридан рақобат. Банкларнинг даромадлиги учун охириги муаммо сектор ташқарисидан, хусусан, молиявий технология компаниялари (финтеч) ва банкдан ташқари молиявий компаниялардан ўсиб бораётган рақобатдан келиб чиқади.

Осон тартибга солинадиган финтеч компаниялари тўлов ва ҳисоб-китоблар тизимига кириб келдилар. Анъанавий операторларнинг 60% дан ортиғи финтечни ушбу фаолиятдан келадиган даромадлари учун таҳдид деб билади. Истеъмолчиларнинг лаҳзали тўловлар ва мобил тўловлардан фойдаланиш истаги ортиб бораётганлиги сабабли, АТ га инвестициялар келажакдаги даромадларни таъминлаш учун жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

Банклар кредит бериш борасида ҳам ўсиб бораётган рақобатга дуч келмоқда. Евро худудида банкдан ташқари молиявий воситачиларнинг умумий активлари 2008 ва 2017 йиллар орасида икки баробарга ортди, умуман банк секторининг умумий активлари эса ўзгаришсиз қолди. Инвестиция фондлари секторидаги ўсиш айниқса сезиларли. Евро худудининг молиявий бўлмаган компанияларининг қарз пасивларининг 28% атрофида инкироздан олдинги 18% га нисбатан еврохудуд инвестиция жамғармаларига тегишли.²

Бозор кредитини кенгроқ тақдим этиш олқишланади ва шу мақсадда капитал бозорлари иттифоқининг кун тартиби ишлаб чиқилган. Бироқ, банклар ушбу юқори даражадаги рақобатни таъминлаш учун ўз бизнес моделларини қандай созлаш ҳақида ўйлашлари керак. Бу, албатта, кредитлар билан таъминлаш самарадорлигини ошириш долзарблигини оширади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. See Nikolov, P. (2016), “Cross-border risk sharing after asymmetric shocks: evidence from the euro area and the United States”, Quarterly Report on the Euro Area, 15(2): 7-18, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission, Brussels.

2. See Gopinath, G., Kalemli-Ozcan, S., Karabarbounis, L. and Villegas-Sanchez, C. (2017), “Capital Allocation and Productivity in South Europe”, Quarterly Journal of Economics, 132(4): 1915–1967.

3. See European Banking Authority (2018), Risk Assessment Questionnaire – Summary of Results, December. 70% of banks view their cost of equity in this range, with a further 15% of banks estimating that it lies in the range of 10-12%

1 See Gopinath, G., Kalemli-Ozcan, S., Karabarbounis, L. and Villegas-Sanchez, C. (2017), “Capital Allocation and Productivity in South Europe”, Quarterly Journal of Economics, 132(4): 1915–1967.

2 See European Banking Authority (2018), Risk Assessment Questionnaire – Summary of Results, December. 70% of banks view their cost of equity in this range, with a further 15% of banks estimating that it lies in the range of 10-12%

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK IQTISODIYOTNING USTUNI SIFATIDA

Shirinov Ilyos Maxmudovich

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti magistranti
+998 93 346 67 46

Annotatsiya: Biz ushbu tezisimizda bozor iqtisodiyoti sharoitida agrar sanoat majmuasining eng salohiyatli tarmog'i bo'lgan bozor munosabatlarini joriy etish iqtisodiyotida alohida o'rinni egallaydi. Oxirgi yillarda mamlakatimizda tadbirkorlik va kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish to'g'risida ijobiy yutuqiga erishayotganini ko'rib chiqish hisoblanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, xususiy tadbirkorlik, biznes, biznesmen, tovar, lohiya, jamg'arma, kichik biznes, kompensatsiya.

Respublika ijtimoiy iqtisodiy-rivojlanishi bozor munosabatlariga asoslangan bo'lib mulkchilik munosabatlarida shakllanmoqda. Ijtimoiy ishlab chiqarishda nodavlat sektorining ulushi ortib unda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tez suratlarda o'sib borishi kuzatilmoqda. Respublika Prezidenti tomonidan kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda.

Tadbirkorlik faoliyatining uch turi bo'lib, unga mos ravishda tadbirkorlarning 3 guruhini alohida ko'rsatish mumkin:

1. Yangi tovar yoki xizmat loyhasini tashkil etish. Tadbirkorlikning bu turi bilan intellektual mulk egalari innovatsiya tadbirkorlari shug'ullanadi.

2. Tovarni ishlab chiqarishni tashkil etish bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar. Tadbirkor tovarni sotish, qayta sotish va tijorat ishlarini tashkil etish bilan shug'ullanadi.

3. Maqsad jihatidan tadbirkorlikning ikki turi bo'lib:

a) foyda olishni, iqtisodiy samaraga erishishni maqsad qiladi;

b) ijtimoiy samaraga (masalan, tabiat muhofazasi, yosh avlod tarbiyasi, sog'likni saqlash) erishishni maqsad qilib qo'yadigan turlarini ko'rsatish mumkin. Tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib ular quyidagilardan iborat: shug'ullanayotgan soha bo'yicha ilm, bilim saviyaga egaligi; tavakkalchilikka asoslangan qarorlar qabul qilish bo'yicha tashabbuskorlik qobiliyati; iqtisodiy jarayonlarni chuqur fikrlay olish; qonunlardan samarali foydalanish; innovatsiyalarni amaliyotga qo'llash; maqsad sari intilish; tashkilotchilik; tejamkorli bo'lish, o'z so'zining ustidan chiqish; ruhiy pok va halol; jamoasi uchun fidoyi kurashuvchan bo'lishi kerak.

Tadbirkorlik faoliyatini yuritishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik biznes yo'li bilan amalga oshiriladi. «Biznes» so'zi inglizcha so'z bo'lib, tadbirkorlik faoliyati yoki kishilarning foyda olishga qaratilgan faoliyatidir. Bozor iqtisodiyoti subyektlarining xo'jalik faoliyatida «tadbirkorlik» va «biznes» tushunchalari o'zaro yaqin bo'lib, amaliyotda ular bir-birini almashtirishlari mumkin. Rus adabiy tili lug'atida «biznesmen» so'zi go'yoki tadbirkor, ishchan deb yuritilsa, «biznes» bu-faoliyat, foyda keltiruvchi mashg'ulot deb tushuniladi. «Tadbirkor» va «biznesmen» kabi tushunchalarda ishlab chiqarish, dallolchilik, savdo, moliyaviy va innovatsiya faoliyatlari bilan shug'ullanuvchi va daromad olish niyatidagi inson ifodalanadi.

Bugungi kunda kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida Jamg'arma tomonidan kafillik va kompensatsiya shaklida moliyaviy yordamlar berib kelinmoqda. Birgina o'tgan yil davomida

20 258 ta kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining tijorat banklaridan olingan **33,208 mlrd.** so'mlik kreditlari bo'yicha Jamg'arma tomonidan **6,993 mlrd.** so'm miqdoridagi moliyaviy majburiyatlar olingan. O'z navbatida, tahlillar natijasi shuni ko'rsatadiki, 2020-yilda:

tijorat banklari tomonidan ajratiladigan kreditlar bo'yicha **5356** ta kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga Jamg'armaning **4,172 mlrd. so'm** miqdordagi kafillik majburiyatlari olingan, natijada Jamg'armaning kafilligidan foydalanuvchi kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari soni 2019-yilga nisbatan **4,2** barobarga oshgan; tijorat banklari kreditlari bo'yicha foiz xarajatlarini qoplash uchun Jamg'armaning kompensatsiya berish shaklida moliyaviy yordamidan foydalangan kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari soni esa **14 902** ta yetgan va Jamg'arma **2,821 mlrd.** so'm miqdorda foiz xarajatlari qoplash yuzasidan majburiyatlar olgan, natijada 2019-yilga

nisbatan kompensatsiya oluvchilar soni **4,4** barobar hamda to‘lab beriladigan foiz xarajatlari miqdori **3,3** barobarga oshgan.

Bundan tashqari koronavirus infeksiyasi tarqalishiga qarshi kurashish davrida aholini ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish va iqtisodiyot tarmoqlari faoliyat ko‘rsatishining barqarorligini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi **PF-5969, PF-5978, PF-5986, PF-5996-sonli** farmonlariga muvofiq Jamg‘arma tomonidan 6 mingga yaqin kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining kreditlari bo‘yicha moliyaviy yordam ko‘rsatildi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Respublikamizda qaror topgan qulay ishbilarmonlik muhitining huquqiy asoslarini muntazam takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu borada hayotga tatbiq etilayotgan iqtisodiy

islohotlarning mantiqi va izchilligi, barcha soha va tarmoqlarni jadal rivojlantirish, jahon bozorlarida tez o‘zgarib turgan sharoit iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada erkinlashtirishni taqozo etmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda ya‘ni mahsulot yetishtirish, xizmat ko‘rsatishda yangi texnika, texnologiya, fan yutuqlarini joriy etish, iqtisodiy o‘zgarishlar qilish ko‘plab kapital mablag‘larni talab qilib doimo mavjud bo‘lmaydi. Respublikamiz iqtisodiyotida kichik biznes hal qiluvchi tarmoqlardan bo‘lganligi uchun bu sohani rivojlantirish ustivor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilaydi. Shu sababli hukumat tomonidan kredit bilan ta‘minlash yuzasidan imtiyoziy huquqiy baza yaratishga alohida ahamiyat berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. Toshboev A. J. Kichik biznesni boshqarish. 2011-yil Virtual kutubxonaning elektron darsliklari va o‘quv qo‘llanmalari.
2. Egamberdiev E., Xujakulov X. Kichik biznes va tadbirkorlik, T.: 2003
3. Xodiev B. Yu., Qosimova M. S., Samadov A. N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: 2010
4. <http://el.tfi.uz/pdf/kbbbo-uzl.pdf>

UDK 339.138:332.012.3(575.1)

MARKETING STRATEGIYASINING KORXONA-TASHKILOT FAOLIYATIDAGI
AHAMIYATI

Yax'yayev Otabek Yusupovich
Elmurodov Eldor Erkin o'g'li

TIQXMMI-MTU 2-kurs magistrantlari

Telefon: +998934361726

Yfoo7273@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola turli kompaniyalarning tashqi va ichki muhitini hisobga olgan holda keng qo'llaniladigan marketing faoliyatidagi strategiyalarning tuzilishini taqdim etadi. Moliyaviy xizmatlar sektori raqobatbardosh bo'lganligi sababli, moliya institutlari o'zlarining bozor ulushini himoya qilish uchun mavjud mijozlar bilan munosabatlarni rivojlantirish yo'llarini ko'rib chiqishlari kerak. Quyida aynan rivojlanishga qaratilgan strategiyaning tuzilishi va asosiy jihatlari ochib beriladi.

KALIT SO'ZLAR: marketing faoliyati, marketing strategiyasi, innovatsiyalar, bozor segmentatsiyasi, xizmatlar.

Bugungi iqtisodiyotda moliyaviy xizmatlar sanoati ortib borayotgan samaradorlik bosimi va raqobat kuchlariga duchor bo'lmoqda. Internet kabi zamonaviy ommaviy axborot vositalari ushbu soha uchun yangi muammolarni yaratdi. Yangi biznes kontseptsiyalari, mijozlarning murakkabligi, o'zgarishi va bozorga kirib kelayotgan yangi raqobatchilar sonining ko'payishi, masalan, mustaqil moliyaviy maslahatchilar bugungi kunda butun dunyo bo'ylab moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi tashkilotlar duch kelayotgan biznes modellari va raqobatdosh kuchlarni o'zgartirdilar.

Marketing rejasi muayyan marketing strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan aniq harakatlar ro'yxatini o'z ichiga oladi. Marketing strategiyasi taktikadan farq qiladi. To'g'ri, puxta o'ylangan strategiyasiz taktik marketing rejasini yozish mumkin bo'lsa-da, tavsiya etilmaydi shuningdek, marketing rejasi hech qanday asosga ega bo'lmaydi. Marketing strategiyalari marketing maqsadlariga erishish uchun mo'ljallangan marketing rejalarining asosi bo'lib xizmat qiladi. Bu maqsadlar o'lchanadigan natijalarga ega bo'lishi muhim. Yaxshi marketing strategiyasi tashkilotning marketing maqsadlari, siyosati va harakatlar ketma-ketligini (taktikasini) yaxlit bir butunlikda birlashtirishi kerak. Marketing strategiyasining maqsadi taktik rejani ishlab chiqish uchun asos yaratishdir. Bu tashkilotga o'z missiyasini samarali bajarish imkonini beradi.

Mahsulot yoki xizmat uchun Marketing strategiyasini ishlab chiqishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Segmentatsiya;
- Maqsadlilik;
- Joylashuv.

Bozor segmentatsiyasi - bu bozorni (ya'ni mijozlarni) kichik guruhlariga ajratish marketingidagi jarayon. Bu segmentlar ichida bir xil bo'ladi (ya'ni, segmentdagi odamlar ma'lum o'zgaruvchilarga munosabati bilan bir-biriga o'xshashdir). Guruh ichidagi o'xshashlik tufayli ular ma'lum bir marketing strategiyasiga biroz o'xshash javob berishlari mumkin. Ya'ni, ular ma'lum bir mahsulot yoki xizmatdan tashkil topgan, ma'lum bir narxda sotilgan, ma'lum bir tarzda taqsimlangan va ma'lum bir tarzda ilgari surilgan marketing aralashmasi haqida o'xshash his va g'oyalarga ega bo'lishlari mumkin.

Segmentatsiya bozor segmentatsiyasi o'z ichiga olgan murakkab jarayon sifatida keng tarqalgan ikkita asosiy bosqichda namoyon bo'ladi:

- keng, ya'ni yirik bozorlarni aniqlash;
- eng mos maqsadli bozorlarni tanlash.

Shuningdek, ular mos ravishda marketing aralashmalarini ishlab chiqish uchun ushbu bozorlarni segmentatsiyalash zarur.

Joylashuviga ko'ra bozorlarni segmentatsiyalash, oddiy qilib aytganda, joylashishni aniqlash sizning maqsadli bozoringiz sizni raqobatchilaringizga nisbatan belgilanadi. Yaxshi pozitsiya bu, sizni o'ziga xos qiladigan narsa bo'lib, u sizning maqsadli bozoringiz tomonidan foyda deb hisoblanadi.

Maqsadli marketing sizning barcha marketing faoliyatingizga e'tiborni qaratadi. Marketing aralashmasi: marketing bo'yicha mutaxassislar o'z mijozlarini jalb qilish va saqlab qolish uchun ko'plab taktikalardan foydalanadilar. Bu faoliyatlar turli tushunchalarni o'z ichiga oladi, eng muhimi marketing aralashmasidir. Marketing aralashmasi uchun ikkita tushuncha mavjud: 4P va 7P. Marketing aralashmasining 4P yoki 7P sini muvozanatlash juda muhimdir. 4P kontseptsiyasi mahsulot sanoati uchun uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan bo'lsa, ikkinchisi xizmatlar sanoati uchun muvaffaqiyatli taklif sifatida paydo bo'ldi. Turli kompaniyalarning marketing strategiyalarini ishlab chiqishda qo'llaniladigan marketing aralashmasining 7P-si quyidagicha muhokama qilinishi mumkin: Mahsulot - u mijozga qiymat berishi kerak, lekin ayni paytda aniq bo'lishi shart emas. Asosan, bu yangi mahsulotlarni joriy etish yoki mavjud mahsulotlarni improvizatsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Xulosa: Har bir korxonatashkilotlar uchun marketing strategiyasi juda muhim ekan. Albatta uning tuzilishi, farqlari, uni tuzishda kerak bo'ladigan jihatlarni bilish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar tashkilot faoliyatida yuqoridagi omillar, qarashlar hisobga olinib ish yutilsa, albatta bu o'zining samarali natijasini berishga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A difficult opportunity. Asia Insurance Post, 28-29. Anil Chandok, (2006).
2. Application of CRM in the insurance sector. Insurance yearbook, 17-19 may, Balaji, B (2002).
3. Xizmatlar marketingi va boshqaruvi. Nyu-Dehli, S. Chand & Company Ltd. Booms, B.H. va Bitner, M.J. (1981).
4. “Marketing Strategies and Organizational Structures for Service Firms”, “Xizmatlar marketingi”. Donnelly J.H va Jorj V.R. Chikago: Amerika Marketing Assotsiatsiyasi, p. 47 – 51.

UDK 368:339.138(575.1)
SUG'URTA KOMPANIYASIDA MARKETING FAOLIYATI VA STRATEGIYALARI

Xujaqulova Iroda Uralovna
Yax'yayev Otabek Yusupovich
TIQXMMI-MTU 2-kurs magistrantlari
Телефон: +998909097885
Yfoo7273@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola sug'urta kompaniyasining tashqi va ichki muhitini hisobga olgan holda sug'urta xizmatlarida qo'llaniladigan marketing faoliyatida turli strategiyalarini taqdim etadi. Moliyaviy xizmatlar sektori raqobatbardosh bo'lganligi sababli, moliya institutlari o'zlarining bozor ulushini himoya qilish uchun mavjud mijozlar bilan munosabatlarni rivojlantirish yo'llarini ko'rib chiqishlari kerak. Marketingning strategik o'lchovi tashkilotning belgilangan maqsadlar to'plamiga erishish uchun ma'lum bir bozor yoki bozorlar to'plamiga nisbatan turli yo'nalishga qaratilishi kerak. Har bir sug'urtalovchi tan olishi kerakki, uning "strategik holati" qisman raqobat muhitiga, qisman marketing resurslarini taqsimlashga bog'liq.

Kalit so'zlar: sug'urta, marketing faoliyati, mijozlarning qoniqishi, sug'urta, innovatsiyalar, marketing strategiyalari, xizmatlar.

Sug'urta kompaniyalari xizmatlarni sotadilar va xizmatlar ularning mahsulotidir. Mahsulot sifatida hayot sug'urtasidan tashqari, mijoz nafaqat mahsulotni, balki agentning yordami va maslahati ko'rinishidagi xizmatlarni ham sotib oladi. Tabiiyki, mijozlar o'z investitsiyalari uchun oqilona daromad kutishadi va sug'urta kompaniyalari o'zlarining daromadlarini maksimal darajada oshirishni hohlashadi. Shuning uchun mahsulot aralashmasini tanlashda xizmatlar yoki sxemalar motivatsion bo'lishi kerak.

Narx - narx raqobatbardosh bo'lishi va foyda keltirishi kerak. Narxlar strategiyasi chegirmalar, takliflar va shunga o'xshashlarni o'z ichiga olishi mumkin. Sug'urta mahsulotlarining narxi nafaqat sotish hajmi va rentabelligiga ta'sir qiladi, balki iste'molchilar ongida qabul qilingan sifatga ham ta'sir qiladi. Sug'urtalovchining korporativ maqsadlaridan kelib chiqqan holda sug'urta narxini belgilashning bir necha xil usullari mavjud. Ular:

- omon qolish yondashuvi;
- sotishni maksimalashtirish yondashuvi;
- foydani maksimalashtirish yondashuvidir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, moliyaviy xizmatlar sanoati uchun tegishli barqaror raqobatdosh ustunlik manbalarining o'ziga xos to'plami quyidagilardir: mahsulot va jarayon innovatsiyalari, brend kapitali, "Aloqa tovarlari" ning ijobiy ta'siri, korporativ madaniyat, tajriba effektlari, miqyos effektlari va axborot texnologiyalari. Trevor Uotkins (1989) butun dunyo bo'ylab moliyaviy xizmatlar sanoatining hozirgi holatini o'rganar ekan, to'rtta asosiy tendentsiyani aniqladi: moliyaviy konglomeratsiya tendentsiyasi, globallashuv, xizmatlar marketingida axborot texnologiyalari va moliyaviy xizmatlar marketingiga yangi yondashuvlar. Ushbu tendentsiyalar 1990-yillarda banklar va boshqa moliyaviy xizmatlarning marketingiga ta'sir qiladi, deb xulosa qilindi. Marisa Maio Mackay (2001) moliyaviy xizmatlar bozoriga brend kapitalining o'nta iste'molchiga asoslangan o'lchovini qo'llash orqali turli marketing amaliyotlarini kafolatlaydigan xizmatlar va mahsulot bozorlari o'rtasida farqlar mavjudligini tekshirdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik o'lchovlar konvergent edi va bozor ulushi tovar kapitalining ko'rsatkichi sifatida foydalanilgan prognoz qilingan yo'nalishdagi bozor ulushi bilan yuqori darajada bog'liq. Brendni eslab qolish va tanishlik moliyaviy xizmatlar bozorida brend kapitalining eng yaxshi baholovchisi ekanligi aniqlandi. P.Kotler haqli ravishda kompaniyaning marketing strategiyasi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan biri uning hajmi va bozordagi o'rni hisoblanadi. Bu ta'kiddan u marketing strategiyalarini tasniflashning usullaridan biri firmani raqobatdosh pozitsiyasiga mos ravishda joylashtirishni taklif qiladi.

Marketing strategiyalari komponentlari quyidagilar: narxlar, shaxsiy sotish, reklama, og'izdan-og'izga sotish, marketing yoki institutsional tasvir sifatini nazorat qilish.

Hayotni sug'urtalash xizmatlarini ishlab chiqarishni strategiyalashning yangi yondashuvlari - so'nggi vositalar va usullar hayotni sug'urtalash mahsulotlari sotuvchilari tomonidan mijozlar

ehtiyojini qondirish va brendni yaratish uchun, sotishni ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Innovatsiya - yetkazib berish tizimidagi innovatsiyalar xizmat ko'rsatuvchi xodimlarga o'z ishlarini to'g'ri bajarish va innovatsion xizmatlarni ishlab chiqish va taklif qilish uchun boshqarilishi kerak bo'lgan ichki tashkiliy tuzilmalarni anglatadi.

Barcha sug'urta kompaniyalari xizmatlarni yetkazib berish uchun mijozlarga xizmat ko'rsatish guruhlarini bilan tuzilgan ichki tashkiliy guruhga ega. Moliyaviy maslahatchilar yoki agent maslahatchilari deb ataladigan xizmat ko'rsatuvchi xodimlarga keng qamrovli treninglar o'tkaziladi. Xizmatlarni ishlab chiqish, xizmat ko'rsatish dizayni va yetkazib berish bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Yangi xizmatning har qanday jihatiga aloqador barcha tomonlar ushbu bosqichda yangi xizmat tafsilotlarini aniqlash uchun birgalikda ishlashi kerak. Mijozlarni xizmat ko'rsatishning innovatsion jarayoniga jalb qilish zarurati va ahamiyati barcha hayot sug'urtasi kompaniyalari tomonidan muhim ahamiyatga ega deb hisoblanadi, chunki hayotni sug'urtalashning hozirgi bozori mijozlarga qaratilgan. Shuningdek, ular hozirda ishlab chiqilayotgan yangi xizmatlar mijozlarga e'tibor qaratishga asoslanganligi haqida o'z fikrlarini bildiradilar.

Hayotni sug'urtalash sotish uchun eng qiyin mahsulotlardan biri bo'lishi mumkin, ammo samarali reklama strategiyasi bilan uni osongina sotish mumkin. Texnologiya - axborot texnologiyalari taraqqiyoti xatarlarni uzatish samaradorligini oshirish uchun hayotni sug'urtalash sanoatidagi tarkibiy o'zgarishlarning asosiy omili hisoblanadi. Elektron biznes bozorga kirish to'siqlarini kamaytirish va an'anaviy sug'urta qiymat zanjirining parchalanishiga yordam berish bilan birga xarajatlarni kamaytirishning yangi usullarini ochadi. Sug'urta mijozlari nafaqat savdo sohasida, balki da'volarni boshqarishda ham shaffoflik, arzon narxlar va yaxshilangan xizmatlardan foydalanadilar. Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sug'urtachilarga qiymat zanjirini parchalash va individual funktsiyalarni ixtisoslashgan provayderlarga topshirishni osonlashtirmoqda. Uzoq muddatli asosda axborot texnologiyalari bo'linmalari yangi xizmatlar ko'rsatish imkoniyatlarini nazorat qiladi, chunki barcha yangi mahsulotlar xizmatni yanada murakkabroq yetkazib berishni ifodalaydi. Garchi xizmat innovatsiyalari ko'pincha texnologik bo'lmaganligi ta'kidlangan bo'lsa-da, bu hali ham ko'plab tahlil va munozaralarning markazidir.

Xulosa: Hayotni sug'urtalash sohasi yangi strategiyalarni talab qiladi. Iqtisodiyotning sug'urta salohiyatini maksimal darajaga ko'tarish uchun shunday rejalar va strategiyalarni ishlab chiqish kerakki, bu yuqori samaradorlikni qo'lga kiritishga yordam bersin. Kompaniyalar faqat mahsulot turlarini yaxshilashga e'tibor qaratish o'rniga, barqaror o'sishga erishish va biznesning rentabelligini, shuningdek sug'urta qoplamasining o'sishini ta'minlash uchun yangi segmentlarni yo'naltirishga va innovatsion strategiyalarni amalga oshirishga e'tibor qaratishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Application of CRM in the insurance sector. Insurance yearbook, 17-19 may, Balaji, B (2002).
2. Xizmatlar marketingi va boshqaruvi. Nyu-Dehli, S. Chand & Company Ltd. Booms, B.H. va Bitner, M.J. (1981).
3. "Marketing Strategies and Organizational Structures for Service Firms", "Xizmatlar marketingi". Donnelly J.H va Jorj V.R. Chikago: Amerika Marketing Assotsiatsiyasi, p. 47 – 51.
4. International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research Vol.1 nashri, 2012 yil noyabr, ISSN 2277 3622 Onlayn www.indianresearchjournals.com.

УДК: 639.3:368 (575.1)

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ФАОЛИЯТИДА СУҒУРТАНИНГ ЎРНИ

Хужақулова Ирода Ураловна
ТИҚХММИ-МТУ 2-курс магистранти
Телефон: +998909097885
irodahuzakulova@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Глобал хавф-хатарларнинг кучайиши ҳамда иқлим ўзгариши, қурғоқчилик ва шунга ўхшаш табиий офатларнинг қишлоқ хўжалигига таъсири натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналари, тармоғининг маҳсулдорлиги пасайиб бормоқда. Хусусан, қишлоқ хўжалик корхоналари, айниқса, фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан маҳсулот етиштириш ҳажмини ошириш бугунги куннинг долзарб масаласи сифатида белгиланган. Ушбу мақолада қишлоқ хўжалигидаги турли хавфлар ифодаланиб, уларга амалиётдаги иқтисодий ва илмий ечимлари келтириб ўтилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: суғурта ҳимояси, озиқ-овқат хавфсизлиги, даромад, қурғоқчилик, деҳқон хўжаликлари, меҳнатга лаёқат, тавақалчилик хавфи, бизнес, логистика, ҳосилдорлик, нарх, қиймат, қиймат занжири, динамика, ресурс.

Ҳозирги кунда XXI асрнинг энг катта муаммоси-бутун жаҳонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўлиб у ҳалигача давом этмоқда. Озиқ-овқат хавфсизлиги каби муаммоларни, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш жараёнида юзага келадиган турли табиат ҳодисалари (ҳароратнинг кўтарилиши, қурғоқчилик, дўл, кучли шамол) келтириб чиқаради. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (мева-сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик)ни ривожлантириш орқали аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмини оширишда турли хавф-хатарлардан суғурта ҳимояси масаласи ҳам долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Шу билан бир қаторда ерни ҳар йили қайта – қайта ҳайдалиши, тупроқни зичланиши, бактерияларни кўплаб нобуд бўлиши, тупроқ эрозияси (ҳар йили ер шари бўйича мавжуд унумдор тупроқларнинг 1% шамол ва сув эрозиясига учрамоқда), тупроқни кўшимча органик ва минерал ўғитлар билан бойитилмаганлиги ҳосилдорликни пасайиб боришига олиб келмоқда [1, 5].

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик тармоқларини ривожлантириш мақсадида қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг самарали амалга оширилишини таъминлаш қишлоқ хўжалиги тармоқларини суғурта ҳимоясини долзарблигини тақозо этади, бу эса аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Тадқиқот муаммоси қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланиш жараёнларини таҳлил қилиш ва соҳани суғурталаш бўйича олиб борилаётган ислоҳотларнинг тармоқ ривожланишидаги аҳамиятини ўрганишдан иборат. Қишлоқ хўжалиги жараёнларида механизациялашнинг жорий этилиши деҳқончилик тизимининг ҳар томонлама ривожланишига асос бўлади. Маълумки, фермерлар учун энг катта муаммолар экинларни мавсумий экиш, ҳосилни ўриб-йиғиб олиш ва уларга дастлабки ишлов бериш ҳамда сақлаш жараёнларини ўз вақтида бажарилмаган ҳолларида юз беради.

Юқоридаги муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалиги тармоғини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш бўйича изчил ислоҳотларни амалга ошириш зарурати қуйидагиларда ўз ифодасини топди:

- мева-сабзавотлар ишлаб чиқаришни кўпайтирилишига эътибор қаратиш;
- чет элларга озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилиш йўлга қўйиш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тўлиқ интенсив усулга ўтказишга алоҳида эътибор қаратиш;
- қишлоқ хўжалик тармоғини суғурталашда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг жорий ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Глобал хавф-хатарларнинг кучайиши ҳамда иқлим ўзгариши, қурғоқчилик ва шунга ўхшаш табиий офатларнинг қишлоқ хўжалигига таъсири натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналари, тармоғининг маҳсулдорлиги пасайиб бормоқда. Хусусан, қишлоқ хўжалик корхоналари, айниқса, фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан маҳсулот етиштириш ҳажмини ошириш бугунги куннинг долзарб масаласи сифатида белгиланган. Дунёнинг

турли мамлакатларида озик-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ муаммолар, хусусан, озик-овқат захираларининг қисқариши ва озик-овқат тақчиллиги мавжуд. Жаҳон миқёсида озик-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий манбалари ҳисобланган буғдой, шоли, маккажўхори ҳамда гўшт ва сут маҳсулотлари нархи ошиб, нархларнинг ўзгарувчанлиги аҳоли учун хавф туғдирмоқда. Ҳукумат томонидан қишлоқ хўжалигининг боғдорчилик ва сабзавотчилик тармоғини ривожлантириш, мазкур тармоқда етиштирилаётган маҳсулотлар ҳажмини ошириш борасида самарали ислохотлар амалга оширилмоқда. Бироқ қишлоқ хўжалик тармоғини суғурталашда амалга оширилаётган ихтисослаштирилган хўжаликларини самарали ташкил этиш ва ривожлантириш каби масалалар етарлича ҳал этилмаган [2].

Республикамизда жисмоний шахсларга куйидаги суғурталаш дастурлари мавжуд: бахтсиз ходисалардан комплекс суғурталаш; транспорт воситаларини ихтиёрий суғурталаш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини суғурталаш.

Ушбу Суғурта компанияларининг бир қатор шартномалари мавжуд бўлиб, улар суғурта фаолиятини тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Қонунчилигига ҳамда Компания Уставига мос равишда ишлаб чиқилган, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда “Буюртмачи” корхоналар томонидан аванс тариқасида бериладиган маблағларнинг фермер хўжаликлари томонидан қайтара олмаслиги натижасида етказилган зарарнинг қопланишини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш соҳасини ривожлантиришда, биринчидан, қишлоқ хўжалиги ва унга хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни яхшилаш, иккинчидан, суғурта ҳимояси тизимини ривожлантириш орқали қишлоқ хўжалиги тармоғининг умумий барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлаш, учинчидан, суғурта хизматларидан самарали фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш соҳасини ривожлантириш, бу каби масалалар ечимини топишда иқтисодий таянчга айланиши лозим.

Юқоридаги маълумотларни таҳлил қилиб куйидаги таклиф ва мулоҳазаларни келтириб ўтмоқчимиз:

- озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш тармоғини ривожлантириш бўйича истиқболли лойиҳаларни ишлаб чиқиш;
- фермер хўжаликларининг ҳудудларини жойлаштиришдан келиб чиқиб мева-сабзавотчилик тармоғини ривожлантиришга ихтисослашувини ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш тармоғининг хавфсизлигини доимий суғурта қилиш асосида таъминлаш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга сифатли суғурта хизматлари кўрсатиш тизимини тубдан такомиллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон фармони.
2. T. Gebrekidan, Y. Guo, S. Bi, J. Wang, C. Zhang, J. Wang, K. Lyu, *Climate Risk Management* 23, 67-77 (2019).
3. L. Johnson, B. Wandera, N. Jensen, R. Banerjee, *The Journal of Development Studies* (6), 1221-1239 (2019).
4. T. Biglari, H. Maleksaeidi, F. Eskandari, M. Jalali, *Land Use Policy* 104043 (2019) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124412012>.

ЎЗБЕКИСТОНДА МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИ СТРАТЕГИК РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

к.ўқ.Атабаева К., к.ўқ.Маткулиева С.,

Урганч давлат университети Иқтисодиёт факультети

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон минтақаларида иқтисодиёт тармоқларини стратегик жиҳатдан ривожлантиришнинг ўзига хос ва муҳим хусусиятлари ҳамда прогнозлар асосида кенг тараққий қилиш имкониятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Минтақа, иқтисодиёт, стратегия, глобаллашув, салоҳият, ресурс, прогноз, иқтисодий ислохот, иқтисодий мажмуа

Жаҳонда глобаллашув жараёни чуқурлашаётган ва жаҳон бозорларида рақобатнинг ошиб бориши шароитида иқтисодиёт тармоқларини барқарор ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, глобаллашув шароитида республикамиз минтақаларини барқарор иқтисодий ривожлантириш ўз ичига илмий, таъминот, комплекс ва инновацион ёндашувларни олган ҳолда тадқиқотлар ортиб бормоқда. Бу борада минтақаларнинг ўзига хос ривожланиш хусусиятлари алоҳида минтақавий табиий-тарихий ўзига хос жиҳатлари ва стратегик манфаатлари, ривожланишнинг оптимал ўсиш суръатлари, минтақа иқтисодиётида чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва уларни комплекс ривожлантириш ҳамда иқтисодий тизимни барқарор ривожлантириш муқобил фаолиятини таъминлашни муҳим йўналиш бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунга келиб, Ўзбекистонда минтақаларни иқтисодий ривожлантириш янги Ўзбекистон барпо этиш билан боғлиқ бўлиб, ушбу жараёнда минтақаларни тараққий эттириш масаласига алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида келтирилганидек, “... вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш” бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади. Шунингдек, ушбу стратегиянинг мақсади ва вазифалари ҳам аниқ ёритиб берилган, яъни, “... мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилиги даражаси ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи асосий омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш Стратегиянинг бош мақсадидир”¹, деб белгиланган. Дарҳақиқат, республикамиз минтақаларини иқтисодий ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун минтақага хос иқтисодий тизим хос бўлиб, у орқали барқарор ривожлантириш даражаси таъминланади, масалан комплекс ва инновацион ёндашувни қўллаган ҳолда такомиллаштириш имконияти мавжуд бўлади. Чунки, минтақани ривожлантириш стратегияси мураккаб бошқарув тизимининг муҳим қисмидир. Ушбу стратегия орқали минтақавий ривожланишнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик оқибатлари, шунингдек меҳнат, табиий ва моддий ресурслардан самарали фойдаланишга эришилади. Шу боис, Ўзбекистон минтақаларини узоқ муддатли ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни изчил амалга ошириш устувор йўналишлардан биридир.

Минтақаларга хос бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу талабнинг кам бўлишига қарамасдай, у орқали иқтисодий сиёсатни амалга оширишга эришилади, иқтисодий тадқиқотлар назарияси ва амалиёти тараққиётида ижобий аҳамият касб этади. Хусусан, бу борада республикамизда йирик инвестицион лойиҳалар амалга оширилиб, у ўз ичига Қамчиқ довони, “Навойи-Учқудук-Султон-Увайстоғ-Нукус” ва “Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон” темир йўллари, Шўртан кимё-газ мажмуаси, Қўнғирот сода заводи, Қоровулбозор нефтни қайта ишлаш заводи, Асака автомобиль заводи кабиларни олиб, уларнинг асосий мақсади узоқ келажакни кўзлаган ҳолда мамлакатнинг миллий манфаатлари, иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва аҳоли турмуш даражасини босқичма-босқич юксалтиришга қаратилган.

Демак, узоқ муддатга мўлжалланган ривожланиш стратегиясини мамлакат ва минтақаларга

1 “Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг 1-иловаси. lex.uz.

хос бўлади. Булар асосида макроиқтисодий барқарорликка эришиш амалга оширилади ва иқтисодиётни бошқаришда оператив усуллардан келажакни прогнозлаштиришга ўтиш учун шарт-шароит яратилади. Бу борада республикада 2006 йилдан бошлаб, иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришнинг ўрта муддали дастурлари ишлаб чиқилди. Узоқ муддатли стратегия прогноз қилишга имкон беради ҳамда бу мамлакатда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида иқтисодий сиёсатнинг самарадорлигини ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Иқтисодий прогноз, аввало ҳозирги вазиятни келажак истиқбол билан ўзаро боғлайди. Бироқ, стратегия фақат келажакни белгилаш учун эмас, балки ундан иқтисодий сиёсатда кенг фойдаланилади. Бу эса келажакда вужудга келиши мумкин бўлган муаммо ва тўсиқларнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни тизимини ишлаб чиқишни тақозо қилади. Шунингдек, мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммолар ва номутаносибликларни бартараф этиш орқали келажакни аниқлашдаги мезон сифатида фойдаланишга имкон беради.

Минтақаларга хос узоқ муддатли стратегия орқали иқтисодиётни турли тармоқ ва секторларини ўзаро боғланган ҳолда ягона тизим сифатида таҳлил қилинади. Бу ҳолда мажмуали ёндашув хос бўлиб, бу ўз навбатида келажакда устувор йўналишларни аниқлаштириш ва ислохотларни қайси элементига кўпроқ эътибор қаратиш лозимлигини кўрсатади. Масалан, минтақаларни барқарор ривожлантириш уларни келажакда меҳнат тақсимотидаги ўрнини аниқлаш, рақобат устуворликларидан самарали фойдаланиш ҳамда салбий ва ижобий омилларни ягона бир тизим сифатида кўришни тақозо қилади. Шунингдек, минтақаларнинг узоқ муддатли ривожланиш стратегияси турли ижтимоий гуруҳлар, яъни илмий ходимлар, тадбиркорлар, давлат ва нодавлат ташкилотлари фаолияти ва манфаатларини ягона мақсадга қаратиш учун асос бўлади. Бу орқали узоқ муддатли стратегия тизимли ва маълум даврга хос илмий лойиҳа сифатида иқтисодий тадқиқотлар, жумладан минтақавий иқтисодиётнинг назарияси ва услубиётини ривожлантиришни рағбатлантиради. Ҳамда минтақалар ривожланишнинг миллий моделини ҳисобга олган ҳолда прогнозлаштириш жараёнларини такомиллаштириш учун кенг имкониятлар очиб беради.

Минтақалар иқтисодиётининг келажакни белгилайдиган узоқ муддатли прогнозлар йирик ижтимоий-иқтисодий ва илмий техник ечимларни илмий асослашга хизмат қилади. Жаҳон тажрибасига кўра, йирик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш 5-10 йилни ўз ичига олади. Масалан, минерал хом-ашё базасини тайёрлаш, йирик инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш, кадрлар тайёрлаш, табиатни муҳофаза қилиш ва ресурслардан унумли фойдаланиш, эркин иқтисодий зоналарни ташкил қилиш чора-тадбирлари узоқ муддатли даврда амалга оширилади. Мазкур стратегия натижалари йирик илмий тадқиқотлар ва лойиҳа текширув ишларини амалга оширишда амалиётда ҳам кенг қўлланилади. Масалан, темир йўлни илмий-техник асослаш ва лойиҳасини тайёрлаш учун узоқ муддатга мўлжалланган ресурс салоҳияти ҳамда минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш прогнозларига хос бўлади. Узоқ муддатли стратегия келажакни турли сценарий ва вариантларни солиштириш орқали ҳам ишлаб чиқилади. Сценарий ва вариантларнинг салбий ва ижобий оқибатларини баҳолаш йирик мамлакатлараро аҳамиятга эга бўлган муаммолар ечимини аниқлашга имконият очиб беради. Буларга Марказий Осиё давлатлари учун Орол инқирози ва Амударё ва Сирдарё сувларидан оқилона фойдаланишнинг келажакдаги оқибатларини чуқурроқ таҳлил қилиш хосдир.

Ана шуларга асосан, иқтисодиётдаги туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш иқтисодиётни модернизация қилиш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш бугунги кундаги устувор йўналиш бўлиб ҳисобланади. Бу эса иқтисодий ўсишга эришиш, давлат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва ислохотлар самарадорлигини ошириш мавжуд имконият ва манбалар ва табиий-иқтисодий салоҳиятлан унумли фойдаланишни тақозо этади. Аниқроқ қилиб айтганда, иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида таркибий ўзгартиришлар ва иқтисодиётни модернизациялаш сиёсати амалга оширилиб, бу ўз ичига минтақавий иқтисодиёт таркибини тубдан такомиллаштириш, қишлоқ жойларида аҳолининг бандлик муаммоларини ҳал қилиш ва уларнинг турмуш даражасини ошириш кабиларни олади.

Ўзбекистонда минтақалар иқтисодиётини стратегик ривожлантириш ушбу хўжалик

мажмуасини такомиллаштириш билан боғлиқ. Бу ҳолатда минтақа иқтисодий мажмуасининг таркиби қуйидаги унсурлардан иборат бўлади:

1-расм. Минтақа иқтисодий мажмуаси таркиби

Минтақа иқтисодий мажмуаси таркиби такомиллашиши натижасида бугунги кунга келиб, минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш юзасидан ижобий натижаларга эришилди. Яъни, олиб борилган институционал ва таркибий ўзгаришлар минтақаларда маҳаллий бошқарув идораларининг ҳуқуқ ва вазифаларини кенгайтириш, инфратузилма объектларини қуриш каби йирик инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга қаратилди. Бироқ, минтақаларнинг бой табиий-иқтисодий салоҳиятидан тўлиқ ва самарали фойдаланмаслик, айрим тармоқ ва ижтимоий соҳалар ўртасидаги номутаносиблик, турли минтақа ва айрим табиий-иқтисодий зоналарнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги тафовутлар мавжуд.

Ўзбекистонда минтақаларини самарали иқтисодий ривожлантириш учун минтақа иқтисодиётини оптималлаштириш лозим. Бу орқали маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, уни самарали ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва аҳолининг ҳаёт кечиришига етарли шароит яратиш учун барча тармоқларни ривожлантиришга мажмуали ёндашишни талаб қилади. Бу эса минтақанинг мавжуд ишлаб чиқариш ихтисослашувини сақлаган ҳолда унинг хўжалигига оид тармоқларни оптимал, самарали ва ихтисослашувга мос ҳолда мутаносиб ривожланиш, яъни минтақа иқтисодиётининг комплекс ривожланишини билдиради. Чунки, минтақа иқтисодиётининг ихтисослашуви комплекс ривожланишини мамлакат иқтисодиётига қўшадиган ҳиссасини кўпайтириш ва аҳоли эҳтиёжларини янада тўлароқ ва самаралироқ қондиришга қаратилган.

Умуман олганда, минтақани комплекс ривожлантириш тармоқ ва минтақавий нисбатларни оқилона таъминлашни, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқлари ўртасида оптимал нисбатларни ўрнатиш ва уни таъминлашни англатади. Бунда минтақаларини иқтисодий ривожлантиришга хос жиҳат, яъни ихтисослаштирилган тармоқларни кенгайтиришни ҳисобга олиш лозим. У ўз ичига ёрдамчи хўжалик тармоқлари, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, хизмат кўрсатувчи тармоқларнинг ихтисослашган тармоқлари, ижтимоий инфратузилма ва минтақа аҳолиси учун маҳсулот ишлаб чиқариш кабиларни ривожлантиришни олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг 1-илоvasи. lex.uz.

2. Абдурахмонов Қ.Х., Абдуллаев О., Дадабоев Ш. Региональная экономика и управление. Учебник. – Т.: ТДИУ, 2007. – 730 б.

3. Раҳимова М.Р. Минтақа ва маҳаллий хўжалик иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. - Т.: ЎзРЁУАЖ, 2004. – 128 б.

TURISTIK YIG‘IM, UNING MAQSADI VA DUNYO DAVLATLARINI VA O‘ZBEKISTONNI TURISTIK YIG‘IM MIQDORLARI

Qurbanbayev Shuhrat
UrDU Turizm va mehmonxona
kafedrası stajor o‘qituvchisi

Annotatsiya: Har bir iqtisodiy sohada bo‘lgani kabi turizm sohasida ham ushbu sohaga oid so‘liqlar va yig‘imlar mavjud. Bu tezisda turistik yig‘im kelib chiqish tarixi, turistik yig‘imni tashkil qilinishi huquqiy asoslari haqida ma‘lumotlar beriladi, shuningdek dunyoni rivojlangan davlatlari va O‘zbekiston ushbu turdagi yig‘im turi miqdorlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlari: Soliq, turistik yig‘im, turizm industriyasi, maqsadli dastur, turizm infratuzilma.

Turizm global miqyosda eng tez rivojlanayotgan sohalardan biri bo‘lib, 2018-yilda, turizm har 11 ish o‘rinidan biriga to‘g‘ri keladi va butun jahon YaIMdagi ulushining 10% ni tashkil qiladi, shuningdek shu yilda 1,4 mlrd jami xalqaro sayyohlarning harakati kuzatilgan¹. Turizm ko‘pgina davlatlar kabi O‘zbekistonda ham tezlik bilan rivojlanib bormoqda. Aniq sonlarda ko‘riladigan bo‘lsa 2016-yilda O‘zbekistonga 1 millionga yaqin sayyoh tashrif buyurgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2017-yilda 2,7 millionga yetdi. 2018-yilda esa 5,3 milliondan ortiq bo‘lgan. Xorijiy sayyohlar soni 2025-yilga kelib 7 millionga yetish kutilmoqda². Xalq farovonligi, valyuta tushumini oshirish, yangi ish o‘rinlarni yaratish kabi ko‘p muhim masalalarda turizmning roli oshib bormoqda.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6165-son Farmonida turizmni rivojlantirish uchun ko‘pgina imtiyozlar berilgan. Misol uchun moddiy madaniy meros obyektlaridagi axborot tablolari, gidlar va ekskursiya yetakchilarining ekskursiya materiallari uchun sifatli materiallar shakllantirilishini muvofiqlashtirish, turli konfessiyalarning moddiy madaniy meros obyektlari uchun ziyorat odobi bo‘yicha tavsiyalar tayyorlanishini tashkil qilish³.

Turistik soliq, mehmonxona solig‘i va shu mazmundagi yig‘im va soliqlarning paydo bo‘lishi tarixi o‘rta asrlarga to‘g‘ri keladi. Tashrif buyuruvchilar uchun pul mablag‘i to‘lash 1306 yildan beri Baderechtda paydo. Zamonaviy turistik soliq XIX asr o‘rtalaridan boshlab Avstriya, Germaniya kurortlarida yig‘ilib kelinmoqda, 1919 yildan boshlab “sayyohlik solig‘i” tushunchasi Fransiya qonunchiligida mavjud⁴.

Shu o‘rinda soliqlar va yig‘imlar o‘rtasidagi farqlarni tushunish lozim, O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi hududida 9 turdagi soliqlar belgilanadi⁵. Ushbu soliqlar orqali yig‘ilgan mablag‘lar sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ijtimoiy soha kabi tarmoqlarga yo‘naltiriladi⁶.

Turistik (mehmonxonalar) yig‘imidan yig‘ilgan mablag‘lar esa quyidagi maqsadlarda sarflanadi⁷.

- turizm sohasidagi maqsadli dasturlarni moliyalashtirish;
- turizm infratuzilmasi obyektlarini tashkil etish va rivojlantirish bo‘yicha investitsiya loyihalarining loyihaoldi hujjatlarini tayyorlash;
- turizm sohasida kadrlar tayyorlash va ularni qayta tayyorlash, shuningdek, ularning malakasini oshirish, shu jumladan sohaviy xorijiy o‘quv markazlarida va ta‘lim muassasalarida stajirovkalardan o‘tish;
- hududlardagi salohiyatli turizm obyekti va maskanlarini birlamchi choralarni ko‘rgan holda turistlar tashrifi uchun tayyorlash va ularni targ‘ib qilish;

1 *International Tourism Highlights 2019 Edition 2-bet*

2 *Tourism development in uzbekistan — challenges and opportunities*

3 *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6165-son Farmoni*

4 www.tripmydream.com

5 *O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi 17-modda 2019-yil.*

6 *i.n.f S.Shirinov “Soliq va soliqqa tortish” maruza matn, Toshkent Moliya Instituti*

7 *O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 15-mart*

- xorijiy turizm yarmarkalarida, ko‘rgazmalarda, loyihalar va dasturlarda qatnashish va boshqalar.

Umuman olganda turistik(mehmonxona) yig‘imi turizm sohasini rivojlantirish maqsadida foydalaniladi.

Chet davlatlarning ko‘pchiligida mavjud bo‘lgan “tourist tax” ya’ni turist solig‘i ham sarflanish maqsadlari bizdagi turistik(mehmonxona) yig‘imi bilan deyarli bir xil. Quyida bir-nechta rivojlangan davlatlarni turizm solig‘ini o‘rganib chiqamiz.

Germaniyada turistik to‘lovlar butun mamlakat bo‘ylab farq qiladi. Masalan, Berlin va Kōln da sayyohlar mehmonxonada yashash narxining 5 foizini to‘lashi kerak. Agar Berlindagi bir kishilik standart xona bir kechaga 70 yevroga baholansa, 3,5 yevro turistik yig‘im hisoblanadi. Boshqa ko‘p shaharlarda turistik soliq kuniga bir kishi uchun 1,3 yevroni tashkil etadi.

Ispaniyada mehmonlar mehmonxonalar yoki yotoqxonalarining qabulxonalarida haq to‘laydilar. Voyaga yetgan har bir sayyohdan soliq olinadi, 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar esa undan ozod qilinadi. To‘lov turar joy turkumiga bog‘liq 5 yulduzli mehmonxonalar kuniga bir kishi uchun 2,5 yevro miqdorida to‘lov oladi. 4 yulduzli mehmonxonalarda to‘lov kishi boshiga kuniga 1 yevro, boshqa toifalarda esa 0,5 yevro.

Fransiyada turistik soliq 100 yildan ortiq tarixga ega. Fransiya poytaxtida ham narx mehmonxonaning toifasiga bog‘liq. Bu hostellar uchun kuniga 0,88 yevrodan 5 yulduzli mehmonxonalarda 3,3 yevrogacha o‘zgarib turadi.

Italiyada Turizm solig‘i stavkasi turar joy turiga va mehmonxonaning sinfiga qarab bir kecha uchun 1 dan 5 yevrogacha o‘zgarib turadi. Faqatgina Rimda mehmonxonalar bir kecha-kunduz uchun 10 yevrogacha haq to‘lashlari mumkin. Qolgan shaharlarda esa kamroq bo‘ladi.

Turkiyada yangi turistik soliq joriy etildi. Endi mamlakatga kelgan va mehmonxonalarda bo‘lgan har bir kishi qo‘shimcha yashash narxining 1 foizini to‘lashi kerak.

O‘zbekistonda turistik yig‘imni hisoblash tartibi quyidagi tartibda amalga oshiriladi:¹

Joylashtirish vositalari	Xonalar soni	Turistik (mehmonxona) yig‘imining miqdori (bazaviy hisoblash miqdorining foizida)
Mehmonxona va boshqa joylashtirish vositalari*: mehmonxonalar, apartotellar, apartamentlar kompleksi (rezidensiya), spa-mehmonxonalar, butik-otellar, motellar, turistik bazalar, turistik lagyerlar, palatkali (kemping) lagyerlar, o‘tovli lagyerlar, dam olish zonalari va uylari (markazlari), turistik qishloqlar, kempinglar va boshqalar	40dan ortiq	15
	11 — 40	10
	10 gacha	5
Sanatoriy-kurort joylashtirish vositalari: sanatoriylar, pansionatlar, yashash mumkin bo‘lgan shifoxonalar va boshqalar		10
Dam olish va dam olishni tashkil qilish uchun ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari: dam olish uylari (markazlar, zonalar), sport bazalari va boshqalar		
Yakka tartibdagi joylashtirish vositalari, jumladan (xonalar fondi 5 donagacha bo‘lgan): dala hovli, shaxsiy uy, kvartira, ekoferma, tog‘dagi uy, qishloqdagi uy, apartamentlar, xostellar va boshqalar		5
Palatkali lagyerlar va tunash uchun joylashtirish vositalariga qayta jihozlangan yer usti transporti (mustaqil, turoperator orqali, turistik axborot byurosi va joylashtirish vositalari)		
Mustaqil sayohat qiladigan, palatkali lagyerlar va tunash uchun qayta jihozlangan yer usti transportida yashaydigan xorijiy fuqarolar		

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 15-mart

Davolash muassasalari	2
Oilaviy mehmon uylari (o‘rinlar soni 10 tagacha bo‘lib, ularga qo‘yiladigan talablarga muvofiq tashkil etilgan) o‘tov	
Notijorat maqsadlardagi shaxsiy uylar (kvartiralar)	

Umumiy olganda, turistik yig‘im shu sohani rivojlanishi uchun juda katta ahamiyatga ega. Turizm unfratuzilmasi rivojlanishini asosiy manbaasidir.

Foydalanilgan adabiyot

1. International Tourism Highlights 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6165-son Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2019-yil.
4. S.Shirinov “Soliq va soliqqa tortish” maruza matn, Toshkent Moliya Instituti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 15-mart
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 15-mart
7. www.tripmydream.com

ЭКОНОМИКО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ТЕХНОГЕННОГО РАЗВИТИЯ МИРА

Абитова Зулфия Айдаровна,
учитель экономических дисциплин
СОШУИОП №1, г.Навои
Тиллаева Дилафруз Садуллаевна,
учитель географии I категории
СОШУИОП №1, г.Навои

Аннотация: в данной статье рассмотрены экономико-экологические проблемы современного социально-техногенного развития мира, хозяйственная деятельность в котором направлена на расширенное воспроизводство искусственных, биотехнологических процессов.

Ключевые слова: рыночная экономика, глобализация, социально-техногенное развитие, экология, техносфера, биосфера.

Становление эпохи, соответствующей индустриальному развитию, экономисты связывают с зарождением рыночных отношений, утверждением капиталистической частной собственности и другими социальными трансформациями. Они упускают из виду процесс замещения естественной природы (биосферы) искусственной средой жизнедеятельности – техносферой в результате трудовой деятельности и массового небiosферного характера потребления ее результатов. Такой социально-экономический взгляд на экономические процессы обедняет понимание производящего способа ведения хозяйства, поскольку игнорируется воспроизводство потребляемой обществом продукции биосферы.

С одной стороны, экономика – это совокупность общественных отношений (т.е., по сути, механизмов), направленных на производство, распределение, обмен и потребление жизненных благ (т.е. их воспроизводство). С другой стороны, экономика как наука занимается вопросами организации эффективного хозяйства, анализирует факты хозяйственной жизни, формирует цели будущего развития общества.

Экономика современного техногенного (т.е. индустриального и постиндустриального) общества – это тип преимущественно частнособственнической и корпоративной хозяйственной деятельности на основе использования совокупного потенциала современной науки, машинной техники, технологий и производства. Она соединяет различные социокультурные и биологические потребности человека с технологическими возможностями, реализуемыми за счет развития техносферы и расходования ресурсов биосферы. Составляющие рыночную экономику техногенных обществ хозяйственные механизмы (ее характеристики: рыночная экономическая рациональность, ориентация на постоянный экономический рост в сочетании с развитием науки и техносферы, транснациональные корпорации и др.) направлены на расширенное воспроизводство во многом искусственных, биотехнологических и иных процессов в масштабах планеты, поскольку созданная на их основе продукция является высокоприбыльной.

Глобализирующиеся национальные техногенные (индустриальные и постиндустриальные) общества, развиваясь в биосфере, создают на планете искусственную среду обитания (техносферу). С одной стороны, расширяющаяся техносфера воздействует на общество, что приводит к изменению образа жизни людей в городах. С другой стороны, она техногенно трансформирует естественную природу, что способствует ее деградации и, как следствие, нарастанию экологического кризиса.

Мировая система формируется из локальных систем различного уровня социально-техногенного развития, соответственно, локальные процессы подготавливают местные социумы к восприятию глобальных тенденций. Поэтому мировой экологический кризис имеет свои особенности распространения в каждом регионе. Социально-техногенное изменение природной среды в Навоийской области – это лишь один из процессов, отражающих особенности локального распространения социотехноприродной глобализации на территории отдельной области Узбекистана.

Техногенные процессы в Узбекистане затрагивают и основную структурную составляющую биосферы – почвы. А ведь для восстановления 1 см почвы, необходимо

до тысячи лет биосферной эволюции. К этому следует добавить, что в процессе глобальной техносферизации биосферы, инициированной развитием социума, с помощью биотехнологических методов и искусственной химии качественно изменяются продукты питания растительного и животного происхождения. И по содержанию питательных веществ техногенные продукты отличаются от естественных, что приводит к далеко не однозначным последствиям для человеческого организма (в частности к росту онкологических, аллергических заболеваний).

Программу глобального коэволюционного социоприродного развития необходимо разрабатывать на принципах создания и поддержания благоприятных условий для саморазвития природы и безопасного формирования мировой техносферы. Внедрение этих и многих других принципов предполагает необходимость гибкого планирования и реализации следующих мероприятий. Первая группа мероприятий должна быть направлена на гуманизацию производственных механизмов экономики техногенных обществ с целью решения острейшей задачи – сохранения биосферы. Вторая группа мероприятий связана с установлением приемлемого и научно обоснованного уровня воздействия элементов и технологий глобальной техносферы на эволюционирующую социоприродную жизнь, проведением непрерывного мониторинга техногенного загрязнения природы с целью своевременного предотвращения опасных трансформаций. Третья группа мероприятий должна быть направлена на разработку на различных уровнях программ исследований наступивших планетарных техногенных социоприродных изменений в человеке, рекомендаций по укреплению его природного здоровья, а также обеспечение безопасного существования человека в техногенных условиях жизни.

Безусловно, в деле разработки экотехнологий в мире сделано много, но мы еще даже не представляем всего масштаба дел, которые должны связать бизнес, науку, политиков и гражданское общество в вопросах создания и поддержания благоприятных условий для саморазвития природы, человека и безопасного формирования локальной и мировой техносферы.

ТУРКИЯ ИНВЕСТИЦИЯ СИЁСАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Зарипова М.З.

Урганч давлат университети
Иқтисодиёт факультети Менежмент
ва маркетинг кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Туркия иқтисодиётида инвестиция сиёсатининг тутган ўрни ва ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган.

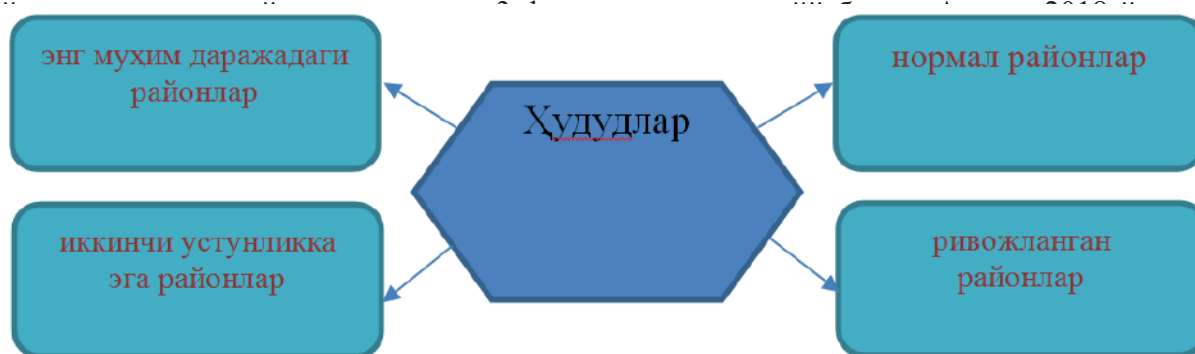
Калит сўзлар: Ялпи миллий маҳсулот, инвестиция, капитал, бевосита ва билвосита инвестициялар, эркин иқтисодий зоналар.

Ҳозирги Туркия инвестиция сиёсатининг энг муҳим ривожланиш даври 80-йилларнинг ўрталарига тўғри келиб, бу аввало иқтисодиётни кенг қўламда эркинлаштириш шароитида ислохотларнинг таркибий қисми бўлиб хизмат қилади. Бу даврда хорижий инвестицияларни жалб этилишини рағбатлантирувчи мавжуд қонуний ҳужжатлар мукамаллаштирилиб, унинг янги кўринишлари ишлаб чиқилди. Унга асосан, фаолият кўрсатаётган қонунчиликка мувофиқ, миллий капиталга берилган ҳуқуқлар хорижий сармоядорларга тўлиқ равишда татбиқ қилинган ва хорижий сармоядорларнинг ҳар қандай фаолият шаклидаги улуши чегараланмаган.

Туркияда бир неча ўн йил мобайнида хорижий капитал фаолиятини тартибга солишнинг либерал тартиблари мавжуд бўлиб, турли даврлардаги мамлакат иқтисодий йўналишига мувофиқ қўшимчалар қўшилиб, мукамаллаштирилмоқда.

Бугунги кунда Туркия ҳукумати хорижий сармоядорларга нисбатан турли хил рағбатлантирувчи чора-тадбирларни қўлламоқда. Хусусан, биринчидан, инвестицияларнинг тармоқлар бўйича тақсимолига эътибор қаратилиб, бу орыали саноат ва илм талабқилувчи ишлаб чиқаришнинг экспортга йўналтирилган соҳаларига қўйилган инвестициялар қўллаб-қувватланилмоқда. Бундан ташқари, мамлакатнинг айрим ҳудудларида иқтисодий ривожланиш даражаларини тенглаштириш сиёсати мувофиқ равишда Туркиядаги хорижий капитални қўллаб-қувватланиши ҳудудий аҳамиятга эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Туркия иқтисодиёти пандемия сабабли бироз даражада пасайиб, инвестиция сиёсатининг ривожланиш ҳолати сузликка эга бўлди. Хусусан, Туркияда 2020 йилнинг иккинчи чорагида ялпи ички маҳсулот ҳажми 9,9 фоизга пасайди. Бу эса 1998 йилдан бери қайд этилган энг юқори даражадаги пасайиш ҳисобланади. Яъни, Туркия статистика институти маълумотида кўра, мамлакат иқтисодиётида 2018 йилнинг

1-расм. Туркияда инвестицияларни қўллаб-қувватлаш юзасидан ҳудудларнинг турли даражалари бўйича гуруҳланиши

Расмга асосан, энг муҳим даражадаги районларга Туркиянинг шарқий томонларидаги яхши ривожланмаган районлари киради.

Нормал районлар мамлакатнинг ғарбий ва қисман марказий ҳудудлари ҳисобланади.

Ривожланган районлар бўлиб Истамбул, Анқара, Измир, Кожаэли, Адан ва Бурса каби йирик шаҳарлари ҳисобланади.

Шунингдек, Туркияда инвестиция сиёсатини амалга оширишда ҳудудий жиҳат муҳим аҳамиятга эга. Лойиҳалаштирилаётган объектнинг ҳудудий жойлашуви ва инвестиция

қилинаётган капитал ҳажми сармоядорларни рағбатлантирувчи сертификат олишлари учун асосий кўрсаткичлар бўлиб ҳисобланади. Ушбу сертификат лойиҳани амалга оширишдаги имтиёзлардан фойдаланиш ҳуқуқини беради. Хусусан, божхона божлари ва солиқларни тўлашдан қисман ёки тўла озод қилиш, имтиёзли кредит ва ҳукумат дотацияларини олиш имконияти кабилардан иборат бўлади.

Туркияда инвестиция қилинаётган капиталга солиқ имтиёзлари белгиланган. Унга асосан рағбатлантирувчи сертификат корпоратив солиқ тўловида чегирмалар беришга имкон беради. Унга солиқ тўловидаги чегирма объектнинг жойлашуви зос бўлиб, бу асосан иқтисодиёт сектори ва инвестиция қилинаётган капитал миқдорига қараб 30 фоиздан 100 фоизгача бўлиши мумкин. Бунда солиқдан тўлиқ озод қилиш сармоядор асосий капитални тўла қопламагунча корпоратив солиқни тўламаслик ҳуқуқига эгаллиги билан белгиланади.

Мамлакатда инвестиция қилинаётган капитал учун имтиёзлар режаси тузилади ва унга мувофиқ иқтисодиётнинг устун секторлари қуйидаги йўналишлардан иборат бўлади:

- туристик бизнес ривожланган ҳудудларда қурилиш ва инфратузилмадаги кенг кўламли капитал қўйилмалар;

- кемасозлик, кемани таъмирлаш ва кўнчилик саноатини ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалиги ва агросаноат тармоқлари унумдорлигини ошириш;
- балиқчилик фермаларини ташкил қилиш;
- таълим ва соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш;
- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;
- электроника, кимё ва автомобилсозлик саноат тармоқларини жадал ривожлантириш.

Туркия иқтисодиётидаги кўпгина тармоқларга қўйилаётган хорижий инвестициялар рағбатлантирувчи сертификат олишга таъсир қилмайди. Бу Туркияда етарли даражада йўлга қўйилган ишлаб чиқаришга тегишли бўлиб, улардаги капитал қўйилмаларни рағбатлантириш фақат ортиқча рақобат ва ортиқча ишлаб чиқаришни келтириб чиқаради.

Шулар билан бирга, Туркияда имтиёзли кредитлаш тизими мавжуд. Паст нормали фоиз олиш, мамлакатдаги юқори инфляция даражаси ва халқаро валюталарга нисбатан Туркия пул бирлиги курсининг доимий пасайиши хорижий сармоядорлар учун берилаётган кредитни қулай ҳолатда эканлигидан дарак беради. Улар, асосан, алоҳида имтиёзлар экспортга мўлжалланган ишлаб чиқаришдаги капитал қўйилмалардан фойдаланадилар. Масалан, агар рағбатлантирувчи инвестиция сертификатига эга бўлган лойиҳа амалга оширилиб бошлангандан кейин 5 йил мобайнида корхона ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмидан маълум бир қисмини экспорт қилишга эришадилар. Ҳамда улар солиқ, турли йиғимлар ва кредит бўйича фоизлардан тўла озод қилинади.

Инвестицияни рағбатлантириш ва уларни оқилона тақсимлаш мақсадида ҳукумат истеъмол қилинган электр энергиянинг 25 фоизини, ижтимоий таъминот фондидаги 50 фоизни, шунингдек беш йиллик давр ичида нафақа жамғармасига ажратилиши лозим бўлган тўловларнинг 100 фоизини тўлашни ўз зиммасига олади. Бундай ҳолатларда фақат “энг муҳим” ва “нормал” ҳудудлардаги йирик лойиҳаларни амалга ошириш учун қўйилаётган инвестициялар назарда тутилади.

Туркияга бевосита хорижий инвестициялар оқими хосдир. Бу бўйича хорижий капитални жалб этиш бўйича олиб борилган сиёсат қисқа муддат ичида ўзининг натижаларини берди. Ҳозирги кунда Туркияда тартиб рақами бўйича хорижий капиталга эга бўлган 5000 дан зиёд компания фаолият юритмоқда. Аммо, бевосита хорижий инвестициялар оқимининг ушбу кўрсаткичи паст бўлиб, бу эса мамлакатнинг иқтисодий имконияти ва унинг реал эҳтиёжларига мувофиқ келмайди.

Туркия расмий доиралари томонидан Туркиянинг шундай инвестицияларга бўлган эҳтиёжи йилига минимум даражада баҳоланади. Бевосита хорижий инвестициялар паст даражада бўлиб, йилига тахминан 1 млрд. долларни ташкил қилади. Бунинг устига ушбу воситаларнинг катта қисми фаолият кўрсатаётган лойиҳаларни қўшимча молиялаштириш учун сарфланади.

Туркиянинг Европа Иттифоқи (ЕИ)даги Божхона Иттифоқи (БИ)га кириши хорижий сармоядорлар учун қўшимча рағбат бўлди. Хусусан, ЕИ бозорларига ўз маҳсулотлари божхона тарифсиз олиб кириш мақсадида Япония, Жанубий Корея ва бошқа мамлакатларнинг йирик компаниялари Туркияга инвестиция қилишга шошилишмоқда. Булар биринчи навбатда “TOYOTA”, “HONDA”, “HYUDAY”, “KIA”, “FIAT” ва “RENAULT” каби автомобилсозлик

компанияларидир.

Туркияга бевосита хорижий инвестициялар оқими асосан ЕИ мамлакатларидан келмоқда. Туркия иқтисодиётига Нидерландия, Германия, БуюкБритания ва АҚШ энг кўп инвестиция киритмоқда. Аммо, Туркияда хорижий сармоядорларни сиқиб чиқарувчи қатор муаммолар мавжуд.

Шунингдек, мамлакатга инвестиция оқимини кириб келишига тўсқинлик қилаётган жиддий омиллардан бири бу тарифсиз савдо тўсиқлари ҳисобланади. Мамлакат БИга қўшилгандан сўнг, Божхона бошқармаси ўрнини Давлат нормалари ва стандартлари институти “TSE” эгаллади. Дунёнинг барча минтақаларида ўз маҳсулотларини ишлаб чиқараётган трансмиллий корпорациялар “TSE” дан ўтишлари ва Туркия сифат сертификатини олишлари мажбур бўлиб, уни олишга кўп вақт ва воситалар керак бўлади.

Туркия иқтисодиётида портфель инвестициялар алоҳида ўринни эгаллайди. Бундан 20 йил олдин Туркиянинг кўпгина аҳолиси қимматбаҳо қоғозлар бозори ҳақида акция бозори ҳақида кам билганлар. Капитал бозорини ривожлантиришга мувофиқ тегишли ҳужжатлар ва комиссия тузишни талаб қилади. 1982 йилда капитал бозори бўйича қўмита ташкил этилиб, унга Туркиянинг бирламчи ва иккиламчи қимматбаҳо қоғозлар бозорини тартибга солиш ва назорат қилиш вазифаси юклатилган эди. Кейинчалик, бу бозор ривожланиб, шаҳарларда амалга ошириладиган бўлди. Бу борада Истамбул фонд бозори жуда ликвидли бозор ҳисобланади. Истамбул биржасидаги кундалик савдо ҳажми баъзан 1 млрд. долларга етади.

Умуман олганда, Туркия мамлакатининг инвестиция сиёсати мамлакат иқтисодиётининг таркибий қисми сифатида ўзига хос аҳамият касб этади ва иқтисодиётнинг муҳим барча тармоқлари ва унинг муҳим унсурлари таъсирида инвестиция сиёсати ривожланиб ва янада такомиллашиб бораверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Буниятов З.Н. Актуальные проблемы современной Турции. - М., 1998.
2. Маматказин А., Мухторов А. Экономика Турции: история и современность. - Т., 1993.
3. Ломакин В.К. Мировая экономика. – М., 2003.
4. Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник для ВУЗов. - М., Финанск, ЮНИТИ, 2004.

РЕКРЕАЦИОН ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲОРИЖ ТАЖРИБАЛАРИ

Ибадуллаев Эргаш Бактурдиевич
+998974566200
ergashibadullaev@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада рекреацион туризм хизматларни ривожлантиришда илғор мамлакатларнинг имкониятлари ва тажрибалари очиб берилган. Шунингдек, Ўзбекистон рекреацион туризмни ривожлантиришда ривожланган мамлакатлар тажрибаларидан фойдаланиш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: туризм, рекреация, санатория, курорт, туристик-рекреацион хизматлар.

Ҳозирги глобаллашув шароитида иқтисодиётнинг ҳар қандай тармоқларининг ривож топишида жаҳон ҳамжамияти билан ҳамнафас бўлиш талаб қилинмоқда, туризм соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Туристтик-рекреацион хизмат кўрсатиш ва самарадорликни оширишда хорижий тажрибалардан фойдаланиш, соҳа ривожланиши учун кенг шароит ва имкониятларни очиб беради. Туризм ва рекреация бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатлари иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий энг муҳим йўналишларидан ҳисобланади.

Сўнги йилларда туризм турлари орасида рекреацион туризм оммалашмоқда. Рекреацион туризм дунёнинг турли жойларида турлича талқин қилинади яъни ушбу туризм турида амалга ошириладиган фаолият турлари фарқланади. Лекин шунга қарамасдан ушбу туризм турининг асосий мақсади ўзгармасдан қолган. Оддий қилиб айтганда рекреация бу одамлар ўзларининг бўш вақтларида танлаган ва шуғулланадиган машғулотлари тушунилади. Бундан олиннадиган завқ ва тажриба инсонларни қайта яратади кундалик муаммоларни маълум бир муддатга унутишга ёрдам беради.¹

Ҳозирда рекреацион туризмнинг асосий объектларидан ҳисобланган санатория-курорт муассасалари хизматларига бўлган талаб ошиб бормоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибасига асосан, санатория-курорт асосий 4 та гуруҳга ажратиб кўрсатилади:

1. Балнеологик-ушбу турдаги санатория-курорт муассасаларининг фаолиятининг асосий омили сифатида табиий минерал сувлар ҳисобланади;

2. Доривор лой терапияси билан даволовчи санатория ва курорт муассасалари;

3. Иқлим жиҳатидан рекреация имкониятини яратиб берувчи масканларда фаолият юритувчи санатория-курорт муассасалари жумладан, ўрмонлар, денгиз қирғоқлари, тоғлар каби табиий ресурслар мавжуд жойда фаолият юритувчи муассасалар;

4. Аралаш-бир вақтнинг ўзида бир нечта табиий шифо омиллари билан даволовчи санатория курорт муассасалари.

Туристтик-рекреация объектларидан фойдаланишнинг хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганишда Европа мамлакатлари тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки бу мамлакатларнинг аксариятида рекреацион туризм хизматларининг ривожланиши узоқ тарихий даврни босиб ўтган. Европа мамлакатларида жойлашган туристик-рекреация объектларини ўрганишда Шарқий, Ғарбий, Шимоли-Ғарбий ҳамда Жанубий Европа минтақаларининг ривожланиш тарихини алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Европа китъаси худудлари санатория-курорт бизнесининг бой ва узоқ аъналарига, шифобахш табиий иқлим ресурсларига эга. Курорт хизматлари бўйича Чехия Республикаси етакчи ўринларни эгаллайди, ушбу туристик дестинацияга ҳар йили дунёнинг 70 дан ортиқ мамлакатларидан 50 мингдан ортиқ киши айнан соғлигини тиклаш мақсадида ташриф буюради. Чехиянинг энг машҳур курортлари бўлиб “Карлови Вари”, “Теплице”лар ҳисобланади бундан ташқари мамлакатда дунёнинг биринчи сра санаторияси Яхимов ва биринчи болалар санаторияси Янске-Лазне санаториялари мавжуд.

Инсон танасинида йўқотилган энергияни қайта тиклаш, чарчоқдан ҳоли бўлишда кенг қўлланиладиган усуллардан бири бу *гидротерапия* ҳисобланиб Европа мамлакатлари орасида Венгрия етакчи давлатлардан ҳисобланади. Мамлакатдаги бир нечта ўнлаб термал

1 John Ap (1986) Recreation trends and implications for government. In R. Castle, D. Lewis & J. Mangan (eds) *isure and Technology*. Melbourne, Longman Cheshire, 167-83 (p. 167)

булоқларнинг мавжудлиги рекреацион салоҳиятини оширади Будапешт ва Балатон қўллари асосий ресурслар ҳисобланади. Бугунги кунда Венгриянинг 22 та шаҳри ва 62 посёлкаси даволаниш масканлари сифатида расман тан олинган. Балнеологик курортларга ташриф буюриш Венгрияга саёҳатларнинг бош мотивацияларидан бири ҳисобланади. Мамлакатга келган туристларнинг ҳар учинчиси сув билан даволанишни назарда тутиб, саёҳатга чиқади. Бундан ташқари Европа малакатларидан Польшада Судет ва Карпат тоғларида жойлашган тоғ-иклим курортлари бутун дунё бўйлаб сайёҳларни ўзига жалб қилади. Сўнгги йилларда соғломлаштириш туризми Руминия, Черногория, Хорватия каби мамлакатларда ҳам жадал суръаларда ривожланмоқда.

Марказий Европада эса Австриянинг Баден-Баден, Висбаден, Вилдбад, Бад-Хомбург курортлари, Швецариянинг БадиҒ, БаҒ-РаҒаз, балнеологик санаториялари, Давос, Арос, Санк-Мартинез, Зермат тоғ-иклим санатория курортлари самарали фаолият юритмоқда. Швейцария биринчилардан бўлиб ўт-ўланлар билан даволашни тажриба қилиб кўрган. Ўт-ўланлар қайнатмалари ва дамламалари организм ҳимоя қобилиятини мустаҳкамлайди. Ортиқча вазндан халос бўлишга, кексайишни секинлаштиришга ёрдам беради. Марказларда дерматоз, модда алмашинуви бузилиши, диабет, бўғин касалликлари, асаб бузилишлари касалликлар бўлган беморлар муваффақиятли даволанади.¹

Санатория-курорт муассасалари ҳақида гап борганда албатта Россия Федерациясини четлаб ўтиб бўлмайди. Чунки ушбу мамлакат азал-азалдан рекреацион туризм ресурсларига бой ҳисобланади. Россияда балнеологик курортлар жуда кўп, Кисловодск санаториялари ўзининг карбонли минерал сувлар билан даволаш муассасаларига эга, Сочи, Мацесте ва Пятигорскда рекреантлар табиий водород сульфидли ванналар билан ўз соғлиқларини тиклашлари мумкин. Россияда Пятигорск курортларида шифобахш лойлар билан даволаш ҳам кенг тарқалган. Бундан ташқари мамлакатда иқлимий санатория-курортлар ҳам кенг тарқалган. Финландия кўрфази, Ладога ва Онега қўллари билан ёнма-ён жойлашган Ленинград вилояти ўзининг юмшоқ иқлими, минерал сувларга бойлиги денгиз қирғоқлари, ўрмонларнинг кўплиги билан иқлимий санаторияларни ривожлантириш учун барча шарт шароитларга эга ҳисобланади. Ушбу ҳудуднинг асосий шифобахш омиллари тоза денгиз ҳавоси, игна баргли хушбўй ҳид билан тўйинган қарағай ўрмон ҳавоси, шифобахш лойлар ва минерал сувлар ҳисобланади. Россиянинг яна бир машҳур курорт зоналаридан бири бу Сочи ҳисобланиб у мамлакатнинг муҳофаза қилинадиган ҳудудида жойлашган ягона курорт ҳисобланади. Ушбу ҳудуд Кавказ давлат биосфераси резервати билан чегарадош ва бундан ташқари Қора денгиз қирғоқида жойлашуви мамлакатнинг энг йирик балнеологик курорт зонаси бўлиш имконини беради. Сочига бутун дунё бўйлаб туристлар денгиз, илиқ куёшли об-ҳавоси, экзотик флора, минерал сувлар ва шифобахш лойлар учун ташриф буюришади².

Ривожланган мамлакатларнинг рекреацион туризм тажрибаси таҳлилларидан хулоса қилиб мамлакатимизда мавжуд туристик-рекреацион салоҳиятдан келиб чиқиб, рекреация объектларнинг фаолиятини ривожлантириш бугунги куннинг муҳим долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун ҳар бир ҳудуднинг ўзига ҳос хусусиятларидан келиб чиқиб, устунлик жиҳатларини эътиборга олган ҳолда, хорижий мамлакатларнинг ушбу соҳадаги тажрибаларидан фойдаланиш кўп қулайликларни яратади. Бугунги кунда мамлакатимиздаги туристик-рекреация объектларидан самарали фойдаланиш механизмларини яратишда қуйидаги йўналишларда хорижий мамлакатлар тажрибаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

- туристик-рекреацион ресурслардан фойдаланиш жараёнида юзага келадиган муаммоли вазиятларни тартибга солувчи ҳуқуқий-меъёрий базани такомиллаштириш;
- замонавий тажрибаларни маҳаллий шароит ва ресурсларга мослаштирган ҳолда рекреацион туризм кластерларини жорий қилиш самарадорликка эришиш;
- давлат томонидан рекреацион туризм объектларининг инвестицион жозибадорлигини ошириш учун бериладиган имтиёзларни жорий қилиш;
- давлат-хусусий шерикчилик асосида рекреацион туризм салоҳиятига эга масканларда

1 Самойленко А.А. География туризма: учебное пособие. – Ростов на Дону: Феникс, 2006. – 54-56 с

2 Прохорова, О. В. Особенности формирования организационно-экономического механизма эффективного управления санаторно -курортным комплексом / М. С. Оборин, О. В. Прохорова // Modern economy success. 2017. —№ 6. — С. 162–169. (0,53 п. л., в т. ч. автора 0,26 п. л.)

рекреацион туризм объектларини барпо қилиш учун субсидиялар ажратиш.

Юқорида кўрсатиб ўтилган хорижий тажрибаларни қўлланилиши натижасида Ўзбекистонда рекреацион туризм хизматларининг кенгайиши, соҳада янги ишчи ўринларининг кўпайишига шунингдек, рақобатбардошлик даражасини ортишига имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. John Ap (1986) Recreation trends and implications for government. In R. Castle, D. Lewis & J. Mangan (eds) Leisure and Technology. Melbourne, Longman Cheshire, 167-83 (p. 167)
2. Самойленко А.А. География туризма: учебное пособие. – Ростов на Дону: Феникс, 2006. – 54-56 с
3. Прохорова, О. В. Особенности формирования организационно-экономического механизма эффективного управления санаторно -курортным комплексом / М. С. Оборин, О. В. Прохорова // Modern economy success. 2017. —№ 6. — С. 162–169. (0,53 п. л., в т. ч. автора 0,26 п. л.)

“ЎЗБЕКИСТОН ОЛИМЛАРИ ВА ЁШЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАРИ”

(9-қисм)

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.12.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000
